

De abdij van Ename in de middeleeuwen

Haar bezittingen in de periode 1063-1250

door

LUDO MILIS

Licentiaat Geschiedenis
Navorsingsstagiair N.F.W.O.

Tot nog toe is de studie betreffende de domaniale geschiedenis in grote mate beperkt gebleven tot de Karolingische tijd, terwijl de latere Middeleeuwen op dat gebied stiefmoederlijk behandeld werden. Toch is er een groot verschil waar te nemen tussen de abdijen in de twee voornoemde perioden, waarbij de oudste een veel grotere ontplooiing hebben gekend en ook in vele gevallen aantrekkelijker waren om te bestuderen ¹.

Van de tweede groep maakt Sint Salvator van Ename deel uit, die gerangschikt dient te worden onder de vele kleine abdijen die in de loop van de tweede helft der XIe eeuw en het begin der XIIe werden gesticht in de Nederlanden als gevolg van de Gregoriaanse Hervormingsbeweging, welke zulke alomvattende betekenis had voor de geschiedenis van de Kerk én van de ganse maatschappij in de Middeleeuwen ².

De bezittingen worden steeds gerangschikt onder de term *domein*: hierin zijn niet enkel gronden, maar ook andere bronnen van inkomsten begrepen, die zoals uit het volgende zal blijken, steeds meer aan belang gaan winnen nl. de kerkelijke inkomsten als *altaria*, tienden en offeranden, en die welke voortvloeien uit de handelsbedrijvigheid: de tollén. Van kant worden gelaten de rechten van bannale aard en de rechtspraak van de abt, die ook inkomsten voor gevolg hadden. Dit onderscheid wordt doorgevoerd op grond van het verschil dat tussen beide groepen bestaat, waarbij de eerste van privaatrechterlijke aard is, terwijl de tweede groep rechten inhoudt van publieke oorsprong ³.

Uit het onderzoek zal blijken dat de abdijen en kapittels van de XIe en XIIe eeuw hun inkomsten putten uit een van de twee soorten welke we hebben weerhouden: economische en heerlijke, daar waar voor de oudere abdijen bijna enkel eerstgenoemde, en dan nog vooral de agrarische van belang zijn. Deze verschuiving is te wijten aan verschillende factoren. De eerste is de Gregoriaanse hervorming welke de kerkelijke goederen wil

(1) Dit artikel is de bewerking en inkorting van de licentiaatsverhandeling getiteld « Het domein der Sint-Salvatorabdij te Ename gedurende de Middeleeuwen, 1063-1250 » welke wij in 1961 bij de Rijksuniversiteit te Gent hebben aangeboden, o.l.v. Prof. Dr. F.L. Ganshof, waaraan we vele leerrijke opmerkingen verschuldigd zijn. Ook Prof. Dr. R. van Caenegem en Prof. Dr. A. Verhulst danken we voor hun aanwijzingen.

(2) E. De Moreau, *Les abbayes en Belgique (VIIe-XIIe siècle)*, Brussel, 1952, blzn 66-67.

(3) R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, Parijs, 1959, dl. I, blz. 114, noot 1.

onttrekken aan de handen van de leken, wat een steeds groter aandeel kerkelijke inkomsten voor gevolg heeft. Hiermee houdt de daling verband der vrijgevigheid der heren, die, nu ze afstand moeten doen van hun kerken, hun gronden niet meer wegschenken. Ten derde geeft de herleving van de handel aanleiding tot het stijgen aan belang van de commerciële inkomsten.

De *termini* waarbinnen deze studie is afgebakend zijn 1063 en 1250. De eerste datum is die van de stichting, de tweede dient men meer als een periode en niet als een scherp afgebakend tijdstip te beschouwen. Deze eindterm wordt verklaard door de algemene ontwikkelingslijn der benedictijnerabdijen, welke rond het midden der XIIIe eeuw achteruitgaan ⁴, maar de verhalende bronnen voor St. Salvator maken gewag van een verval der abdij zelf ook ⁵. Alzo werd een einde gesteld aan de vorming en uitbouw van het domein, zo dat zelfs het XVIIIe eeuwse domein, op een lichte daling na, hetzelfde uitzicht biedt.

Toen te Ename in 1063 een abdij werd gesticht door de graven van Vlaanderen Boudewijn V en Adela, had deze plaats reeds een roemrijke en belangrijke rol gespeeld, zowel in de strijd tussen West-Francië en Lotharingen, als in de vorming van het graafschap Vlaanderen.

Men moet teruggaan tot het midden der tweede helft van de Xe eeuw, nl. in 974, toen aldaar een versterking werd opgericht tegen West-Francië, zoals ook was gebeurd te Antwerpen en te Valenciën ⁶. Dit *castrum* met een meestoren en een kerk besloeg een oppervlakte van 1 ha ⁷. Dicht bij de Schelde gelegen, op een landtong, voldeed deze plaats aan de voorwaarden waarin een handelsnederzetting tot bloei komt. Enerzijds de bescherming van het *castrum*, anderzijds de Schelde terwijl op die plaats ook een heirbaan de stroom kruiste ⁸.

Reeds vóór 1005 staat Ename bekend als het *oppidum et castrum munitissimum, et sedes principalis ducatus regni Lotharici* ⁹. Eer er twintig jaar verstreken zijn, heeft men reeds twee kerken in de *portus* opgericht, St. Salvator, de latere abdijskerk, en St. Laureins, de latere parochiekerk. Samen met de O.L.V. kerk binnen het *castrum* en de moederkerk St. Vaast te

(4) Ph. Schmitz, *Histoire de l'ordre de Saint-Benoît*, Maredsous, 1948, dl III, blzn 42-80.

(5) *Annales abbatum monasterii Eenamensis*, uitg. U. Berlière, *Chronique des abbés d'Eename*, in *Documents pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, dl I, 1894, blz. 122.

(6) H. Franz-Reinhold, *Die Marken Valenciennes, Eename und Antwerpen*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, X, 1940, blzn. 234-41 en 253. J. Dhondt, *Het ontstaan van Oudenaarde*, in *Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde*, dl I, 1952, blz. 52.

(7) A. Van de Walle, *Historisch en archeologisch onderzoek van het portus Eename*, in *Handelingen van de maatschappij van geschiedenis en oudheidkunde van Gent*, nieuwe reeks, II, 1945, blzn. 228-229. Voor een kaart, zie *Alg. Gesch. der Nederlanden*, II, pl. 14.

(8) J. Dhondt, a.w., blz. 52. J. Vannerus, *Les limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique*, kaart. Archeologisch bewezen door A. Van de Walle, a.w., blz. 225.

(9) *Sigeberti auctarium Affligemense*, uitg. P. Gorissen, blz. 111, jr 1005.

Nederename zijn er vier, of evenveel als te Gent op dat ogenblik¹⁰.

De graven van Vlaanderen zochten echter nieuwe expansieterreinen, welke ze enkel vonden in gebieden, welke van het Duitse Rijk afhingen. Een beweging welke zich reeds vanaf de late Xe eeuw aftekende, begon effectief onder Boudewijn IV.

Deze landsheer had tegenover Ename een andere versterking opgericht, natuurlijk op de linkeroever van de Schelde, en welke zou uitgroeien tot de tegenhanger en later opvolger van Ename, Oudenaarde¹¹. Dit moet geschied zijn vóór 1030¹². Drie jaar later valt de graaf Boudewijn IV de mark Ename binnen en verwoest de burcht¹³. Dat heeft geen blijvende gevolgen want de burcht en met haar de nederzetting van handelaars wordt heropgericht¹⁴. In 1047 echter wordt een ruil gesloten tussen Boudewijn V en Herman, de graaf van Henegouwen, waarbij Ename en het noordelijke deel van de mark in handen van eerstgenoemde komen¹⁵.

Waarschijnlijk werd dan de burcht verwoest of ontmanteld, terwijl de handelaars naar Oudenaarde trokken, aldus alle belang ontnemend aan Ename¹⁶.

Uit geestelijke aandrang, maar vooral uit politieke berekening wordt op de plaats van het oude *castrum* zelf een abdij opgericht, bevolkt met benediktijnermonniken onder de hoede van een monnik uit St. Vaast van Atrecht, Walbrecht¹⁷. Alzo verhinderde Boudewijn elke mogelijke heroprichting van een burcht op die plaats, moest Ename hem nog ontsnappen.

De monniken van de pas opgerichte abdij vonden een onderkomen in de burchtkerk welke toegewijd was aan O.L.V., en die vóór de Vlaamse verovering bediend werd door een kanunnikenkapittel¹⁸. Onder voornoemd vokabel zal de abdij ook blijven bestaan gedurende de eerste jaren¹⁹.

De schenking van de kerk, het klooster en de goederen geschiedde door

(10) A. Van de Walle, *Verslag van de navorsingen betreffende de St. Salvatorskerk*, in *Cultureel jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen* 1947, Gent, 1948, blz. 239, noot 11.

(11) F. L. Ganshof, *Les origines de la Flandre impériale*, in *Annales de la société royale d'archéologie de Bruxelles*, XLVI, 1942-43, blzn 15-20. Als bronnen: *Sigeberti auctarium Affligemense*, jr 1030, blz. 113 en *Flandria Generosa*, uitg. L. C. Bethmann, in *M.G., SS., IX*, blz. 320, c. 10.

(12) F. L. Ganshof, *a.w.*, blz. 24.

(13) *Sig. auct. Affl.*, jr. 1033, *ald.*; *Flandria generosa, ald.*; *Annales Elmenses*, uitg. Ph. Grierson, *Les annales de St. Pierre de Gand et de St. Amand*, in *Kon. Comm. Gesch.*, Brussel, 1937, blz. 90, jr. 1034.

(14) *Gesta episcoporum Cameracensium*, uitg. L.C. Bethmann, in *M.G., SS., VII*, blz. 465, bk. II, c. 45.

(15) Anselmus Leodiensis, *Gesta episcoporum Leodiensium*, uitg. R. Köpke, in *M.G., SS., VII*, blz. 224, c. 59; Ch. Piot, *Cartulaire de l'abbaye d'Ename*, Brugge, 1881, nr. 1, blz. 2.

(16) Zekerheid dat de burcht na 1047 verwoest werd is er o.i. niet. Boudewijn V spreekt van *antiquum castellum, sicut nos recepimus de manu Herimanni comitis, et sicut nos hactenus quiete et solide tenemus*: Piot, *a.w.*, nr 1, blz. 2; en Lietbrecht, de bisschop van Kamerijk van *nondum ruine macerie, ald.*, nr 2 blz. 3.

(17) *Ald.*, nr 1, blz. 1; M. Gysseling-A. Koch, *Diplomata Belgica*, I, nr 156, blz. 268.

(18) *Gesta episc. Camerac.*, blz. 465, bk. II, c. 45.

(19) In 1070 is de abdij al in St. Salvator ondergebracht (Piot, *a.w.*, nr. 4).

Walbrecht, een Atrechtse monnik²⁰. Of er ook andere monniken van St. Vaast naar Ename zijn overgekomen is niet na te gaan. Toch is de invloed van de oude abdij duidelijk in de pas opgerichte waar te nemen.

Ename kreeg immers door een *preceptum* van de bisschop van Kamerijk, Liembrecht, tijdens een synode aldaar gehouden, dezelfde vrijheid als die welke door de H. Vindiciaan, een zijner voorgangers, zou verleend zijn aan St. Vaast in 680²¹. Hierdoor wordt de abdij onttrokken aan elk gezag van buitenuit.

Boudewijn V en zijn medestichters moesten natuurlijk voorzien in het onderhoud van de nieuwe gemeenschap, en ze begiftigden haar met een vrij aanzienlijke dotatie²².

De nieuwe abdij stak ondanks alles slecht van wal, en reeds gedurende haar eerste bestaansjaar had ze moeilijkheden te duchten toen *vicini eiusdem ecclesie nonnullas molestias ei inferunt, pro quibus ad nos* (Boudewijn en Adela) *sepe recurrere vos* (de abdij) *oportet*²³.

Aangezien de graaf nu niet telkenmale kan tussenkomen, wordt Arnulf van Oudenaarde als ondervoogd der abdij aangesteld, met de opdracht de minder belangrijke zaken te behartigen, terwijl de graaf de belangrijke tot zijn eigen bevoegdheid rekent. Als vergoeding voor zijn functie moet de abdij 100 schellingen per jaar betalen aan Arnulf en zijn opvolgers, die er voor gewaarschuwd worden dat zij hun macht niet mogen te buiten gaan, waarvoor hij hen bedreigt met een sanktie. Boudewijn treft hier een wijze beslissing, waardoor hij de mogelijkheid voor het plegen van usurpaties wil uitsluiten, en wel in het bijzonder van de heren van Pamele zelf. De bevestiging van de vrijheid en van de rechten der abdij, welke in 1064 door de H. Liembrecht werd gedaan, zou zes jaar later, in 1070, ook door de paus, Alexander II geschieden²⁴, op vraag van Adela, de stichteres, die als weduwe in het klooster van Mesen was getreden. De paus

(20) De kerk kwam alzo als *Eigenkirche* in het bezit van de eerste abt, iets wat juist in die tijd in het middenpunt der belangstelling staat in de kerkelijke middens. De evolutie van de Gregoriaanse hervorming zal zo iets later onmogelijk maken.

(21) Deze oorkonde, die een *falsum* is, komt in de archieven van de abdij Ename voor in nr 3, blz. 60, nr 7, f° 10^r, nr 11, f° 7^r en nr 5 (zonder f°). Ze is uitgegeven bij E. Van Drival, *Cartulaire de St. Vaast d'Arras rédigé au XIIe siècle par Guimann*, Atrecht, 1875, blz. 18: *Privilegium sancti Vindiciani episcopi de libertate monasterii et castri*. Voor de datering der oorkonde, zie A. Guesnon, *Un cartulaire de l'abbaye de St. Vaast d'Arras, codex du XIIe siècle* in *Bulletin historique et philologique du comité des travaux historiques et scientifiques*, Parijs, 1896, blz. 252.

(22) De dotatie is veel minder belangrijk dan die voor het St. Pieterskapittel te Rijsel, weliswaar voor 40 kanunniken bestemd, eveneens gesticht door Boudewijn V, (Zie E. Hautcœur, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint Pierre de Lille*, Rijsel, 1896, dl 1, blz. 22 e.v.; Dez., *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, Rijsel, 1894, dl. I, nr 2, blz. 3.) en Mesen, dat 30 nonnen en 12 kanunniken moest onderhouden, ook gesticht door genoemde graaf (Zie J. Dhondt, *Bijdrage tot het cartularium van Meesen*, in *Hand. Kon. Comm. Gesch.*, CVI, 1941, blzn 111-113). Ze is echter aanzienlijker dan bv. voor Zonnebeke (Zie C. Callewaert, *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge, 1925, nr 1, blz. 1), en Nonnenbos (Zie L. Van Hollebeke, *l'Abbaye de Nonnenbossche de l'ordre de St. Benoît près d'Ypres*, Brugge 1865, nr 1, blz. 57), alle daterend uit de tweede helft der XIe of het begin der XIIe eeuw.

(23) Piot, *a.w.*, nr 3, blz. 5.

(24) Gysseling-Koch, *a.w.*, nr 158, blz. 271; Piot, *a.w.*, nr 4, blz. 6; J.L. nr 4672.

verklaart te handelen omdat de abdijs weer te lijden had van wat in een late verhalende bron wordt genoemd *lupi rapaces* ²⁵.

Kort vóór 1070 verlieten de monniken hun oorspronkelijke O.L.V. kerk om zich te gaan vestigen in de oude *portuskerk St. Salvator* ²⁶.

Hun eerste abdijkerk zal snel vervallen, en na nogmaals hersteld te zijn, bekend blijven als de *capelle te Lotheryck*, naar de plaatsnaam waar ze zich bevond, *Lotheryck* ²⁷.

Voor de verplaatsing hadden de monniken de toestemming nodig van gravin Adela, die ze slechts node gaf, en dan nog maar op voorwaarde dat de goddelijke diensten in O.L.V. verder dagelijks zouden gehouden worden ²⁸.

Deze voorwaarde werd niet lang nageleefd. De O.L.V. kerk ging dan ook ten onder, werd als stal gebruikt, totdat, onder impuls van burgers van Oudenaarde, Lambrecht II (na 1085-1092) overging tot de restauratie van de bidplaats. Een monnik, Drogo, werd belast met het herstel, dat financieel werd mogelijk gemaakt door het oprichten van een broederschap van O.L.V. Met de bijdragen die de leden moesten betalen werd de *capelle te Lotheryck* hersteld en versierd voor meer dan 75 mark.

Met de eerste drie abten: Walbrecht, die in 1085 weer naar St. Vaast gaat, Lambrecht I en Lambrecht II, beiden uit St. Bertijns, is de periode van vestiging der abdijs afgelopen ²⁹.

I

HET GRONDBEZIT

A. De Verwerving der gronden.

1. De stichtingsdotatie.

Zoals hoger werd gezien kon de abdijs rekenen op een milde dotatie welke haar werd overgemaakt door Boudewijn V, door Adela en door Arnulf van Oudenaarde.

Inzake grondbezit bestond deze schenking uit een aantal hoeven en uit een reeks bewerkte of woeste gronden.

Te Ename verkrijgen de monniken 6 *mansi*, die een oppervlakte zouden hebben van totaal 36 ha ³⁰. Men moet ze o.i. situeren in het noorden van

(25) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 11, f° 9°.

(26) Pauselijke bulle spreekt al van *monasterium Sancti Salvatoris*.

(27) E. Beaucarne, *Notice historique sur la commune d'Ename*, Gent, 1895, dl 2, blz. VI.

(28) Piot, *a.w.*, nr 356, blz. 346. Zie hierover onder voorbehoud: A. Leyman, *Een confrerie of broederschap van O.L.V. te Ename*, in *Hand. Gesch. kr. Oudenaarde*, 1956, blz. 93.

(29) *Annales abbatum monasterii Eenamensis*, blz. 120.

(30) Dat de *mansus* hier aldus 6 bunder zou bedragen, wordt ons gegeven door een XVe eeuwse vertaling van de stichtingsoorkonde (*R.A.G., Abdij Ename*, nr. 5, zonder f°, uitgegeven door Beaucarne, *a.w.*, dl I, blz. 2, die echter verkeerdelijk 35

de huidige gemeente en voor een deel op het grondgebied van Ename, waar de abdij later een uitbatingencentrum zal bezitten³¹. Tussen de Edelaarsberg en de kerken in het westen verkrijgt de abdij een weidegrond, die onder het abbatiaat van Geraard van Strijpen (1273-92) werd omgezet in het *bos van Ename*, met een oppervlakte van omtrent 150 ha³².

Op dezelfde oever van de Schelde, en als het ware in een kring rondom haar gelegen, bezat de abdij hoeven te Duisbeke en Eppengem (Mater), te Maarke, te Munkzwalm, en in Bossenere (Etikhove), in het totaal 11 met een berekenbare oppervlakte aan weide- en akkerland van 126 ha.

De gronden die Adela schenkt bevinden zich in *Flandris*, in de Vlaamse kustvlakte te Pervijze. Deze werd in de eerste helft der XIe eeuw door de Duinkerke III-A transgressie overspoeld, maar vanaf de zestiger-jaren worden er een aantal plaatsen vermeld, o.a. *Bircla* of Berkel, ten noorden van Diksmuide, vlak bij de bezittingen van Ename³³. De zoutrijke gronden werden gebruikt voor het hoeden van schapen, die in deze weiden een rijk voedsel vonden³⁴. De vier *bercariae* welke de monniken er verkregen strekken zich uit tot aan de *Holtfledum*, de Houtvliet, die weliswaar niet te identificeren is, maar die ongetwijfeld een der talrijke kreekarmpjes moet zijn, waarlangs de zee het gebied tot aan de Oude Zeedijk binnendrong. In de XVe eeuw zal de oppervlakte van het bezit aldaar ongeveer 88 ha zijn³⁵.

Gebruik makend van zoveel onnauwkeurige gegevens, wat ons tot voorzichtigheid moet manen, zou Ename door haar dotatie reeds in het bezit gekomen zijn van circa 341 ha, wat in het totaal der gronden welke ze op het einde van de hier behandelde periode, 1250, bezit, een achtste deel vertegenwoordigt³⁶.

Van groot belang voor de verdere evolutie is ook, dat de kernen welke nu zijn ontstaan, zullen blijven bestaan en verder tot ontwikkeling komen.

2. De latere aanwinsten in het Land van Aalst.

Na de stichting breekt een periode aan, waarin de abdij geen gronden meer in bezit krijgt, en waar ook andere schenkingen op één uitzondering na, uitblijven³⁷.

bunder zet). Er dient op gedrukt te worden dat een *mansus* van 6 bunder bestaat, maar dat die van 10 of 12 bunder meer voorkomen. Zie F.L. Ganshof, *Medieval agrarian society in its prime*, in *The Cambridge economic History of Europe*, dl I, blz. 301.

(31) Zie verder, blz. 25.

(32) Beaucarne, *a.w.*, dl II, blz. 51; F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen, arr. Audenaarde*, dl I, Eename, blz. 8.

(33) A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XIV, I, 1949, blz. 12-13 en f. 3.

(34) P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, 1952, dl 2, blz. 397.

(35) In 1463 bezit de abdij te Pervijze iets meer dan 200 gemeten (R.A.G., *Abdij Ename*, nr. 215).

(36) Zie verder, blz. 46.

(37) Zie verder, blz. 34.

De toestand zal pas verbeteren tegen het einde van de XIe en het begin der XIIe eeuw wanneer de monniken de hand kunnen leggen op de villa *Hellebecq*³⁸. Het schijnt dan beter te vlotten met de abdijs, maar wanneer abt Snellaard in 1139 een aanvang neemt met de bouw van een nieuwe kerk, op de plaats van de oude *portuskerk*, heeft men waarschijnlijk te ver gegrepen³⁹. Wegens nijpende armoede en aanvallen treedt hij af⁴⁰. Zijn opvolgers schijnen geen verandering in de toestand te kunnen brengen⁴¹.

Een duidelijke bloeitijd gaat de abdijs tegemoet onder Gijselbrecht II (1168-67/8), waar de *Annales* met de grootste lof over schrijven⁴². Zijn poging om de regel van de Cisterciënsers in te voeren mislukt, zodat hij zelf aftreedt en in genoemde orde treedt⁴³. Zijn opvolger abt Lambrecht III zal de abdijs nog op het bereikte peil kunnen handhaven.

Lambrecht IV betekent voor de abdijs het inluiden van een tijdelijk verval, waaraan echter rond 1200 een einde wordt gemaakt door Walter en later door Zeger⁴⁴.

Onder het beleid van Hendrik van Langeveld (1227-1249) schijnt St. Salvator meegesleurd te zijn in de algemene krisisperiode welke de Benediktijnen ondergingen. Hem wordt de verdienste toegeschreven een voorzichtig en oppassend beheer te hebben gevoerd⁴⁵. Onder Arnulf (1249-60) en Boudewijn van Oudenaarde (1260-73) is het verval niet meer te stuiten⁴⁶.

Een overzicht geven van de aanwinsten van grondbezit moet uitsluitend steunen op de oorkonden welke ons de schenking, verkoop, aankoop of ruil ervan bekend maken. Een eerste stuk dat ons een globaal overzicht geeft van wat de abdijs bezit is een rol van 1335, getiteld *C'est li estat d'Eiham au plus cler k'on le pnet trouver en l'an de grace mil CCC trente et chiunc*⁴⁷, die ons van groot nut is, bij gebrek aan ouder overzicht.

De gronden zijn hierin geografisch ingedeeld: Land van Aalst, Henegouwen, Tussen Leie en Schelde, Over de Leie, welke indeling hier in grote mate is bewaard⁴⁸.

In het Land van Aalst bezat de abdijs aan het einde van de hier bestudeerde periode 3 *curiae* of uitbatingscentra, gelegen te Nederename, St. Blasius-Boekel en Mater.

De aanwinsten in dit gebied zijn gekenmerkt door hun kleine oppervlakten: de hoeven welke geschonken worden, werden later steeds aan-

(38) Zie verder, blz. 18.

(39) *Sigeberti Auctuarium Affligemense*, blz. 128, jr 1139, 3.

(40) *Annales monasterii Eenamensis*, blz. 121.

(41) *Ald.*

(42) *Ald.*: ... *omni more et honestate preclarus*.

(43) *Ald.*

(44) *Ald.*, blz. 122/123.

(45) *Ald.*, blz. 123.

(46) *Ald.*

(47) *R.A.G., Abdijs Ename*, nr. 207.

(48) In genoemde lijst wordt Kluizen gerangschikt onder de rubriek Tussen Leie en Schelde. Hier wordt het afzonderlijk genomen. Ook Deurne en Arleux-en-Gohelle zijn in afzonderlijke delen ondergebracht. Ze werden niet meer vermeld in 1335 daar ze toen al uit het abdijsbezit verdwenen waren.

gevuld met nabij gelegen stukken, die het geheel afrondden.

De *curia* van Nederename moet waarschijnlijk geïdentificeerd worden met één der zes *mansi*, welke in 1063 in de dotatie begrepen waren. Ze was gelegen aan het *cauterken*, langsheen de Rietstraat⁴⁹. Hiervan hingen af, de gronden te Nederename en te Ename zelf, die met een groot aantal schenkingen en afstand van rechten gepaard ging⁵⁰.

Een grote bron van moeilijkheden was de weidegrond, uit de eerste schenking, waarbij de abdij steeds in konflikt kwam met de heren van Gavere: zo in 1182, wanneer de monniken in het gelijk worden gesteld bij het tonen van de gezegelde stichtingsoorkonde⁵¹ en in 1226⁵². Ook met de rechten van de heren van Pamele moet rekening gehouden worden, die een stuk toegewezen krijgen van de grond⁵³, terwijl over de jurisdictie te Nederename een kompromis wordt gesloten tussen hen en de abdij⁵⁴.

De hofstede van St. Blasius-Boekel wordt aan de monniken geschonken omtrent 1150 door Geraard van Maalbroek, zoals ook de naam van de *curia* luidt, ter gelegenheid van zijn intrede in het klooster. Gedeeltelijk waren deze gronden ook gelegen in de parochie Maarke⁵⁵. Ook hier zullen latere schenkingen het bezit doen aangroeien⁵⁶.

Te Mater is het goed genaamd *Haudrut*, nu Houwaart, geschonken door Geraard, de kamerling van Vlaanderen, een heer van Pamele, in 1150⁵⁷ op zijn beurt aangevuld door verschillende schenkingen en kopen⁵⁸. Waar dit voor de voornoemde plaatsen vooral waar te nemen is in de periode vóór 1190, is het in dit geval vooral na deze *terminus*, wat zeer opvallend is omdat we reeds in een periode beland zijn, waarin het schenken van gronden zeldzamer en zeldzamer wordt⁵⁹. Nochtans belooft de aanwinst aan gronden hier ongeveer 55 bunders.

Ook is een ganse reeks andere plaatsen, in vele gevallen veel verder van de abdij gelegen, bezit de abdij losse stukken grond, waarvan het soms niet uit te maken is tot welk hof ze behoorden: deze plaatsen zijn:

(49) Een *curia de Henam* wordt vermeld in de bulle van 1115. In de latere bullen alsook in de kopie ervan in het *cartularium* staat echter *curia de Buri*. Dit is een verkeerde lezing van de bulle van 1115, waar het woord enigszins geschonden is. In de lijst van 1335 staat geen *curia te Ename*, maar wel een *court de Baseham*. De lokalisatie was mogelijk door een kaart, *R.A.G., Kaarten en plans*, 1244.

(50) *Piot, a.w.*, nr 49, blz. 48; nr 90, blz. 75 (a^o 1176-77); *R.A.G., Abdij Ename*, 3, blz. 148/14; *ald.*, blz. 148/4; *ald.*, blz. 148/9-10; *ald.*, blz. 148/11; *Piot, a.w.*, nr 75, blz. 67; *ald.* nr 86, blz. 73; *ald.*, nr 95, blz. 78; *ald.* nr 96, blz. 78; nr 85, blz. 72; *ald.* nr 53, blz. 50; *R.A.G., Abdij Ename*, 3, blz. 148/16; *ald.*, blz. 148/8.

(51) *Piot, a.w.*, nr 64, blz. 59.

(52) *Ald.*, nr 153, blz. 122.

(53) *Ald.*, nr 154, blz. 123.

(54) *Ald.*

(55) *Ald.*, nr 411, blz. 373. Te dateren rond 1150, jaar waarin hij al monnik is.

(56) *R.A.G., Abdij Ename*, 2 bis, blz. 10; *ald.*, 3, blz. 148/4; *Piot, a.w.*, nr 385, blz. 362; *ald.*, nr 390, blz. 364; *ald.*, nr 87, blz. 73.

(57) *Ald.*, nr 35, blz. 35.

(58) *Ald.*, nr 360, blz. 349 en nr 368, blz. 353; *ald.*, nr 378, blz. 358; *ald.*, nr 387, blz. 362; *ald.*, nr 407, blz. 371; *ald.* nr 60, blz. 54; *ald.*, nr 19, blz. 22; *R.A.G., Abdij Ename, oorkonde* nr 322; *Piot, a.w.*, nr 101, blz. 83; *ald.*, nr 105, blz. 86; *ald.*, nr 205, blz. 174; *ald.*, nr 228, blz. 197.

(59) nl. de 4 laatste vermeldingen van de vorige noot.

Volkegem, Pamele, Leupegem, Maarke, Etikhove, Elst, Zegelsem, Schorisse, Oprakel, Everbeek, St. Denijs-Boekel, St. Maria-Oudenhove, Michelbeke, Welden, Munkzwalm, Paulatem, Gavere, Semmerzake, Vurste, Melsen, Schelderode, Lemberge, Moortsele, Massemen, Oordegem en Scheldewindeke ⁶⁰.

Het Land van Aalst is het gebied waar St. Salvator over de meest verspreide gronden beschikt. Men kan zonder aarzelen spreken van een verschijnsel dat veel abdijdomeneinen kenmerkt, nl. het *Streubesitz* ⁶¹.

Als tegenhanger van dit verschijnsel, kan men de bezittingen nemen welke de abdij bezit in Henegouwen, en die veel meer gekoncentreerd liggen in een klein aantal lokaliteiten.

3. De bezittingen in Henegouwen.

De voornaamste centra in deze streek zijn Hellebecq, Zullik en Vloesberg, terwijl losse bezittingen voorkomen rond Chièvres, Tongres St. Martin en Tongres Notre Dame, en waar Ename pas later en klaarblijkelijk na 1250 een *curia* uitbaat ⁶².

Het verschil dat men fundamenteel dient te maken tussen deze verschillende plaatsen is de inrichting van de hoven. Waar we in het Land van Aalst te doen hadden met kleine hoven, met weinig, eerder toevallig verworven gronden hebben we hier maar één van zulk type, nl. Vloesberg, terwijl Hellebecq en Zullik de oude *villa*structuur hebben gekend.

De *villa* Hellebecq komt in het bezit der Enaamse monniken omstreeks 1100, en wel tijdens het abbatiaat van Tanraad. Dit is te danken aan de vrijgevigheid van Adelendis van Chièvres, de echtgenote van de heer van Pamele, Diederik. Zij schenkt het domein vrij van alle rechten tegenover de schenkers, en volledig met lijfeigenen, water, weide en woud ⁶³.

De oppervlakte van de huidige gemeente en tevens van de vroegere parochie beslaat 560 ha. Dit weten we door een reeks figuratieve kaarten welke van Hellebecq en van Zullik, dat verder ter sprake komt, zijn bewaard ⁶⁴. Het noorden is daarbij bedekt met woud, terwijl het zuiden bestaat uit weiden of uit akker, hetgeen ook toponymisch wordt aangeduid door de aanwezigheid van de kouters *Ruels*, *Recquesne* en *Boulquin*.

Het belang van deze *villa* voor het Enaams domein is tweemaal: het is zowel de grootste schenking die aan de abdij gedaan wordt, als de enige *villa* in haar bezit, dit in een tijd waarin de klassieke domaniale structuur vervalst.

Wat Zullik en Opzullik betreft, dient het verwerven van de grond ook gesitueerd te worden in de eerste helft der XIIe eeuw. In eerstge-

(60) Men vindt de vermelding hiervan in Piot, *a.w.*, of in de oorkondenverzameling welke wij kortelings zullen uitgeven.

(61) F.L. Ganshof, *Het tijdperk van de Karolingen tot de grote Noormanneninvall*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, blz. 336.

(62) R.A.G. *Abdij Ename*, nr. 207.

(63) Piot, *a.w.*, nr. 6, blz. 9. Datering: het abbatiaat van Tancredus loopt van 1092 tot 1110.

(64) R.A.G., *Abdij Ename*, nr. 305.

noemde plaats bezit de abdij de helft, *medietas de Bassilgi*, en reeds vóór 1147, jaar waarin een proces aan de gang is met Willem van Boelare⁶⁵. Bezittingen te Opzullik worden vermeld achteraan een cijnslijst welke voor Hellebecq is bewaard⁶⁶. en ook in afzonderlijke oorkonden is over kleine aanwinsten aldaar sprake⁶⁷.

De derde *curia* in Henegouwen is gelegen te Vloesberg, een uitgestrekte parochie, waarbij de Enaamse bezittingen zich tot zelfs buiten de grenzen uitstrekten. De eerste schenking werd gedaan door Reinsuendis, de vrouw van Alaard Hasbenium: ze gaf 3 *mansi* genoemd *Hairroke* en *Akardsmeis*, beide gelegen te Geron, en de derde te Esquins⁶⁸.

Deze schenking is ten laatste gebeurd in 1148, wanneer er melding van gemaakt wordt in de pauselijke bulle van Eugenius III⁶⁹. Ook is dan al een grond, voortkomend van de kamerling Geraard, heer van Pamele, in abdijbezit.

Een uitbreiding van goederen werd verwezenlijkt door een monnik van de abdij Otto, die een groot aantal gronden voor St. Salvator aankocht⁷⁰.

De ligging ervan wordt dikwijls vermeld: zo te Pommiers onder Ogy, Augomont, Le Sablon, Bertaucamp en *Avvinove*.

Buiten de aktie van Otto om, en enigszins later, verwerft de abdij nog andere gronden⁷¹, vooral de anderhalve *mansus* die Zeger Brun ruilt⁷², en andere te Ogy en Lahamaide⁷³. Ook in de XIIIe eeuw zijn nog verschillende aanwinsten te noteren⁷⁴.

Te Tongres-St-Martin en Tongres-Notre-Dame is er een minder belangrijk abdijbezit gelegen, waarvan de verwerving waarschijnlijk te danken is aan kleine schenkingen, zodat de gronden over verschillende dorpen en gehuchten verspreid liggen: Hoves, Grosage, de beide Tongres, en Wer-ves⁷⁵. In het totaal zijn er 20 hoeven, zonder dat er evenwel een centrale *curia* aanwezig is op dat openblik. Niettemin zijn er gronden rechtstreeks door de abdij bewerkt, die in de cijnslijst aangeduid staan met de term *propria ecclesia* en *terra ecclesiastica*⁷⁶.

(65) Piot, *a.w.*, nr 37, blz. 37.

(66) *Ald.*, nr 421, blz. 384.

(67) *Ald.*, nr 51, blz. 49.

(68) *Ald.*, nr 375, blz. 357.

(69) *Ald.*, nr. 38, blz. 39; J.L. nr 9221.

(70) *Ald.*, nr 418, blz. 377.

(71) *Ald.*, nr 410, blz. 372; R.A.G., *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/4, 148/5, 148/6, 148/11, 148/13.

(72) Piot, *a.w.*, nr 373, blz. 355; R.A.G. *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/6.

(73) Piot, *a.w.*, nr 404, blz. 370; *Ald.* nr 383, blz. 361; *Ald.* nr 77, blz. 67.

(74) *Ald.*, nr 100, blz. 81; *Ald.* nr. 272, blz. 241; *Ald.* nr. 273, blz. 242; *Ald.*, nr 274, blz. 243. Ingevolge een twist wordt aan de abdij van St. Maarten te Doornik 2 bunder gegeven tegen een cijns van 6 schell.: *Ald.*, 185, blz. 153; dezelfde tekst ook bij M. D'Herbomez, *Chartes de l'abbaye de St. Martin de Tournai*, I, nr 359, blz. 369.

(75) Deze gegevens zijn ons bekend door een cijnslijst van Vloesberg, R.A.G., *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/13.

(76) Deze termen zijn niet specifiek voor rechtstreeks door een kerk bewerkte gronden. Hetgeen ons tot de interpretatie aanzet is de vermelding van een stuk kerkland, door een zekere Oilard bewerkt, en dat na diens dood aan de abdij terug komt. Men heeft hier te doen met een grond, die door de man waarschijnlijk

4. De bezittingen tussen Leie en Schelde.

Binnen deze twee rivieren had de abdijs belangrijk bezit, bijna uitsluitend echter gekoncentreerd op de linkeroever van de Schelde, tussen Eine en de taalgrens. De gronden hingen af van twee hoven, te Bossuit en te Avelgem, terwijl een te Eine, vermeld in 1335, nog niet in Enaamse handen is.⁷⁷

Bossuit wordt door St. Salvator gekocht voor 40 mark in 1128 van Diederik van Chièvres, bestaande uit een *allodium* met alle *servi* en *mancipia* die er op leven⁷⁸.

Een nadere definiëring van het bezit vindt men in de bullen van 1148⁷⁹ en 1182⁸⁰, waar er sprake is van *duas partes allodii de Bossut*. Het is nochtans zeker dat niet enkel tot deze uitbatingseenheid gronden behoorden in de huidige gemeente gelegen⁸¹, maar ook te Outrijve, Salvaatse en omliggende⁸².

Verschillende latere schenkingen kwamen het bezit uitbreiden⁸³, terwijl ook gronden moeten gewonnen zijn op de Schelde, die aldaar in een brede vallei liep⁸⁴.

Te Avelgem ligt het hof te Rugge, dat omstreeks het midden der XIIe eeuw door Otto van Rugge wordt geschonken, wanneer deze in het klooster treedt⁸⁵, maar waarbij later nog rechten van zijn bloedverwanten moeten afgekocht worden⁸⁶. In 1218 en nog later in 1243 moet de abdijs met de heren van Avelgem een overeenkomst treffen over hun wederzijdse rechten⁸⁷.

Andere gronden bevinden zich op het gebied der parochies Waarmaarde⁸⁸, Tiegem⁸⁹, Moen⁹⁰, Eke en Nazaret⁹¹, Ouwegem⁹² en Eine. Hier werd in 1181 door Filips van de Elzas een grond gegeven met toestemming van Geraard van Landast, die hem in leen hield. De abdijs werd aldus ver-

was geëisurpeerd, en waarbij de abdijs die zulks niet kon verhinderen, hem levenslang in het bezit ervan liet; ofwel was ze hem voor de duur van zijn leven in tenure gegeven.

(77) R.A.G., *Abdijs Ename*, nr 205.

(78) Piot, *a.w.*, nr 27, blz. 28 en nr 28, blz. 29. Zie ook Beaucarne, *a.w.*, I, blz. 15.

(79) Zie noot 69.

(80) Piot, *a.w.*, nr 61, blz. 56 (1182 en niet 1181).

(81) De oppervlakte van de gemeente is slechts 199 ha.

(82) Zie de *Declaratio dotationis foundationis et admortisationis pridem feodaliū dominorum*; Beaucarne, *a.w.* I, blz. 15.

(83) Piot, *a.w.*, nr 52, blz. 49; *ald.*, nr 397, blz. 367; *ald.*, nr 91, blz. 75; *ald.*, nr 392, blz. 365.

(84) Vandaar het gebruik van de term *hospites* aldaar, naast *servi* en *ancillae*; R.A.G., *abdijs Ename*, 2 bis, blz. 9.

(85) *Ald.*, 2 bis, blz. 5.

(86) Piot, *a.w.*, nr 412, blz. 373.

(87) *Ald.*, nr 119, blz. 96 en nr 124, blz. 99; *ald.*, nr 251, blz. 221.

(88) *Ald.*, nr 73; blz. 66; *ald.*, nr 89, blz. 74.

(89) R.A.G., *Abdijs Ename*, 3, blz. 184/14.

(90) Piot, *a.w.*, nr 416, blz. 376.

(91) *Ald.*, nr 226, blz. 195; *ald.*, nr 302, blz. 273.

(92) Personen, die de abdijs een cijns moeten betalen vindt men in *Ald.*, nr 421, blz. 384.

licht voor de schade die ze leed door de *importuna vicinitate Scaldi fluvii*, zodat men kan veronderstellen, dat een overstroming de abdij geteisterd had⁹³. Daar de geschonken grond vlak op de andere oever ligt, werd aldaar een steiger gebouwd, waar het veer over de Schelde, en dat in handen was van de monniken, kon aanleggen⁹⁴.

5. Over de Leie.

Te Pervijze werden aan de abdij, naar aanleiding van de stichting, 4 *bercariae* gegeven, schorren, die al in 1172 als bouwgrond worden gebruikt⁹⁵. De *curia*, welke als centrum van deze gronden fungeerde, werd *Lodenspyker* geheten⁹⁶. Hieraan waren *famuli* verbonden, die zeker gesalariëerd werden, aangezien het om een nieuwe uitbatingwijze ging, terwijl de *hospites* in grote mate over hun gronden konden beschikken⁹⁷.

In tegenstelling tot deze nieuwe vorm van uitbating, staat het kompleks Handzame-Kortemark. Twee redakties van een lijst van aankopen, schenkingen en cijzen in genoemde plaatsen zijn bewaard⁹⁸. Ze werden in het *cartularium* opgetekend in 1183 en 1185, maar één der schenkingen is te dateren in 1146⁹⁹ en een andere vermoedelijk in 1155¹⁰⁰. De opbouw van het bezit is hier dus zeer geleidelijk gegaan, maar toch is het niet duidelijk waar de abdij haar *curia* vandaan had, die nergens in de lijst is vermeld. Misschien houdt het verwerven ervan verband met de *altaria* van deze plaatsen welke zich ook in de handen van St. Salvator bevinden, en mogelijk met een schenking van de heren van Pamele, die er vele bezittingen hadden.

In beide plaatsen is er slechts één hofstede, nl. te Kortemark alhoewel er zowel sprake is van *reditus de Hanzam* als van *reditus de Merc*¹⁰¹.

(93) *Ald.*, nr 62, blz. 58; *ald.*, nr 66, blz. 61.

(94) *Beaucarne, a.w.*, I, blz. 69. Deze grond werd genoemd *veermeers* (zie kaart uit archief O.L.V. hospitaal te Oudenaarde).

(95) *Piot, a.w.*, nr 55, blz. 51; A. Pruvost, *Chronique et cartulaire de Bergues-St.-Winnoc*, I, blz. 147; F. Van de Putte-C. Carton, *Chronica et Cartularium abbatiae Sti Nicolai Furnensis*, blz. 79. In een schapenkwekerij heeft men immers weinig dienaren nodig; het heeft dan geen zin om de mis in haar eigen hoeve te laten lezen. Daarenboven is de term *Lodenspyker* duidelijk (zie volgende noot).

(96) *Lodenspyker*: (*Piot, a.w.*, nr. 150, blz. 120, 1225) betekent: « de vermaarde graanschuur » (Zie M. Gysseling, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West Duitsland*, I, blz. 627).

(97) Zie M. Postan, *The famulus, the estate labourer in the twelfth and thirteenth centuries*, in *The economic history review, suppl.* 2, 1954, blz. 1; voor de *hospites* zie *Piot, a.w.*, nr 68, blz. 63. Ze ontvingen de vergoeding voor de grond en niet de heer, i.c. de abdij.

(98) De lijst van 1183 voor Kortemark, zie *ald.*, 423, voor Handzame, nr 422, die van 1185, zie nr 420. Opgemerkt dient te worden dat *Piot* voor Kortemark een verkeerde identifikatie geeft, gevolg van een verkeerde lezing, nl. *Mere* i.p.v. *Merc*.

(99) Nl. de schenking van Willem van Stoppelvelde (*ald.* nr 422) is van 1146 (*ald.*, nr 44, waar foutief 1156).

(100) In nrs 420 en 423: Olgard en haar zuster schenken een gemet, maar 2 lijnen worden verwisseld daar ze beter zijn voor het oprichten van een molen. Van de oprichting van de molen nu, wordt gewag gemaakt in nr 43, blz. 43.

(101) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 207.

Het bezit in deze parochies bestaat uit akker, weide en *wastina*, voor zover het te berekenen valt voor ongeveer 47 ha, maar er zijn 16 vermeldingen, zonder opgave van oppervlakte. Deze gronden liggen niet enkel in Handzame en Kortemark, maar ook in Zarren, Papenbeke (Lichtervelde), en zelfs in Moorslede en Zedelgem.

De gronden zijn voor een deel door de abdij zelf bewerkt¹⁰², in cijns gegeven¹⁰³ of in deelwinning¹⁰⁴. Ook is er een geval van *Freistift* terug te vinden¹⁰⁵.

Van zeer late datum is het verwerven van een hofstede te Oostrozebeke, nl. in 1248, wanneer het *aliare* en de tienden reeds eerder in het bezit der monniken zijn. Deze kochten nu *quindecim bonarii terre vel circiter cum domo quadam et manso* van Alicia, een vrouw die door schulden overladen is¹⁰⁶. Dit hof, genoemd Ten dale, is een leengrond, maar de heren doen afstand van hun rechten. De allodiale heer Robrecht, voogd van Bethune en heer van Dendermonde behoudt echter de hoge rechtspraak¹⁰⁷.

Losse gronden bezit de abdij nog te Izegem, bij een kloosterintrede¹⁰⁸ en te Stavele, voor de vestiging van een jaargetijde¹⁰⁹.

6. Kluizen.

In tegenstelling tot Hellebecq, dat als het voorbeeld van een *villa* kan gelden, en van enkele *villa*-fragmenten, die een oude landbouwvorm vertegenwoordigen, is Kluizen er een van het andere type, nl. het resultaat van de grote ontginningsaktie van de tweede helft der middeleeuwen.

De graaf van Vlaanderen, als heer over alle woeste gronden, schenkt tussen 1115 en 1119 aan abt Giselbrecht I een afgelegen gebied, een *locus solitarius* te Kluizen, gelegen tussen de Rietvoort en de Langebeek¹¹⁰. Op

(102) Dit wordt, zoals te Tongres (zie hoger, blz. 10), aangeduid door *terra ecclesiastica*. Hierop wordt in 1155 een molen opgericht, die rechtstreeks door de abdij wordt uitgebaat, en niet in cijns is gegeven aan een molenaar (Piot, *a.w.*, nr 43, blz. 43). Een ander argument wordt geleverd door de vermelding waarbij het de proost is toegelaten akkergrond te ontnemen van boeren om hem bij de *curia* te voegen. (*Ald.*, nr 423, blz. 387: ... *III mensuras ... nec diutius prescripti III viri optinebunt terram nostram quam preposito curie nostre gratum et utile videretur...*)

(103) De cijnsen zijn in geld en natura.

(104) Nr 420 en 422: 5 gemeten te Papenbeke; nr 420 en 423: Godewin Goikens grond; nr 420 en 422, Folcard Jacobards twee gemeten.

(105) D.i. grond, welke wordt uitgebaat, niet erfelijk maar slechts zolang het de abdij goed schijnt. Over deze vorm van uitbating, zie H. Jansen, *Landbouwpacht in Brabant in de 14e en 15e eeuw*, Assen. 1955, blz. 6. Het is hier de grond, die een zekere Hendrik uitbaat (Piot, *a.w.*, nr 422, blz. 385): *Ad hanc terram excolendam nihil iuris habet, sed quamdiu abbati et monachis suis gratum fuerit.*

(106) *Ald.*, nr 276, blz. 245; nr. 277, blz. 246; nr 278, blz. 247; nr 279, blz. 248; nr 281, blz. 250; nr 282, blz. 251.

(107) *Ald.*, nr 279, blz. 248; Beaucarne, *a.w.*, I, blz. 108.

(108) Piot, *a.w.*, nr 23, blz. 25.

(109) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 8, blz. 115-116, 1196.

(110) Piot, *a.w.*, nr 33, blz. 33, geeft een bevestigingsoorkonde door Diederik van de Elzas uitgevaardigd en welke de integrale tekst geeft van de oorkonde van Boudewijn VII. Deze werd als afzonderlijke oorkonde uitgegeven door F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre, 1071-1128*, nr 89, blz. 202. De *termini* zijn be-

deze plaats moet door de monniken een kerk, een *habitatio monachorum* en 12 hoeven opgericht worden voor het in kultuur brengen van de grond. De inwoners zullen er een geprivilegiëerd statuut krijgen: vrijstelling van rechtspraak, van verplichtingen voor het leger of van welke dienst ook, en van welkdanige beslissing der grafelijke ontvangers. Enkel zullen ze voor de burggraaf kunnen gedaagd worden voor onderlinge strijd, en onenigheid over het woud of over de dieren, die er in leven ¹¹¹. Het is een bewijs voor de moeilijke omstandigheden waarin de abdij moet ontginnen. In 1122 is de kerk dan ook nog niet gebouwd, jaar waarin de bisschop van Utrecht pas de toestemming geeft om ze te bouwen ¹¹².

De gronden werden in abdijbezit bevestigd door Karel de Goede, en nogmaals in 1140 door Diederik van de Elzas. Te dezer gelegenheid wordt het vrij gebruik gegeven over het water en de weidegronden, die er aan palen, aan de abt en aan de *hospites* ¹¹³.

De opvolger van laatstgenoemde graaf, Filips, schenkt in de tachtigerjaren nog 50 gemeten moer ¹¹⁴, terwijl Ferrand en Johanna 28 bunder *wastina* overmaken, op de plaatsen *Hov* en *Gaver*, tussen het later zo genoemde Burggravenkanaal en Ertvelde, naar het noorden toe gelegen ¹¹⁵. Tenslotte worden twee jaar later door Raas van Gavere en een zekere A., ridder van *Holedes* Busere, 66 bunder *wastina* gegeven ¹¹⁶.

Al deze goederen te Kluizen zijn te identificeren aan de hand van een reeks kaarten, bewaard in een landboek der XVIIe eeuw ¹¹⁷. Dit laat ons toe een en ander af te lezen en toe te lichten uit de bewaarde oorkonden. Treffend is in de eerste plaats de ligging der hoeven, langsheen de Langebeek, waar halverwege ongeveer de kerk van Kluizen ligt, of wat in 1122 het *oratorium* wordt geheten. Ten zuidoosten daarvan ligt het pachthof, de oude *habitatio monachorum* en centrum van de ontginning ¹¹⁸.

paald door de bulle van 1115, waarin het bezit niet voorkomt, en de dood van Boudewijn VII in 1119.

(111) Piot, *a.w.*, nr 33, blz. 33; *ald.* nr 147, blz. 118, dat aangevuld moet worden aan de hand van R.A.G., *Abdij Ename*, nr 9, f° 45^v/46^r: *concedens ... quod hospites ... debeant esse liberi ... ad omni placito, tallia, exactione pecunie, expeditione et ab omni servitio, reservatur mihi (de burggraaf) suprema iustitia in eis tantum que pertinent ad effusionem sanguinis hoc quoque notato si pugnaverint inter [se] vel contra alios vel si forisfecerint de succisione nemoris vel occisione bestiarum comitis sicut in eius continetur privilegio de his tribus causis debent coram [me] reddere rationem.*

(112) Piot, *a.w.*, nr 20, blz. 22.

(113) *Ald.*, nr 33, blz. 33; *ald.*, nr 34, blz. 34.

(114) *Ald.*, nr 79, blz. 69.

(115) *Ald.*, nr 165, blz. 133. Deze schenking was reeds eerder gedaan door de gravin alleen, waarschijnlijk tijdens de gevangenschap van Ferrand (*Ald.*, nr 164, blz. 133). De baljuw van Gent, Ivo is belast met de afbakening van de gronden door het aanbrengen van tekens rond de weide (*Ald.*, nr 167 en 168, blz. 135-136).

(116) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 9, f° 47^v. Voor de familie van Busere, zie De Potter-Broecaert, *a.w.*, 2e reeks, arr. *Eeklo*, I, *Bassevelde*, blz. 15.

(117) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 297; ook *ald.*, *Fonds Kaarten en Plans*, nr 1784. Vergelijk met tekst in *Beaucarne*, *a.w.*, I, blz. 91.

(118) Het is het *hof ter Cluysen*, met een oppervlakte van 25 ha (De Potter-Broecaert, *a.w.*, 2e reeks, arr. *Eeklo*, II, *Kluizen*, blz. 6).

7. *Deurne.*

Uit de tachtiger-jaren der XIIe eeuw stamt een cijnslijst voor Deurne, welke in het *cartularium* der abdij opgetekend is in 1189¹¹⁹. Aan de andere kant weten we dat het *altare* van deze parochie reeds in 1185 in Enaams bezit was¹²⁰. Van een schenking van gronden of van een domein is echter geen oorkonde bewaard. Wegens de belangrijkheid is het echter uitgesloten dat deze bezittingen zouden vervat zijn in de *omnes pertinentiae*, die samen met het altaar worden geschonken.

Wel is het mogelijk dit goed te identificeren. We staan nl. voor het Eekhof, dat samen met andere goederen, zoals tienden, rechten en rechtsmacht werd verkocht aan de premonstratenzerabdij St. Michiels te Antwerpen in 1318¹²¹. Deze gronden strekten zich uit over verschillende plaatsen : Deurne, Wommelgem, Borsbeek, Merksem en Wijnegem¹²².

In de loop van de XIIIe eeuw groeit dit *villadeel* aan door de schenking van een waterloop en een visvijver, door Hendrik I, hertog van Brabant¹²³, een veertien jaar later, in 1247, schenkt een naamgenoot, de elekt van Luik, tien bunder van zijn *allodium*, waarbij hij enkel de hogere rechtspraak voor zich houdt¹²⁴.

Wat de rechterlijke organisatie betreft is bepaald dat, in geval van betwisting van een uitspraak, het hoofdvonnis zal geveld worden door de schepenen van de bisschop van Luik¹²⁵.

8. *Arleux-en-Gobelle.*

In deze Artesische plaats, gelegen tussen Atrecht en Dowaaï, kreeg de abdij in 1063 het *bodium* of twee derde der tienden¹²⁶.

Om deze tienden te innen en op te slaan had de abdij een hoeve, waarvan de oudste vermelding dateert van 1197¹²⁷. De vraag blijft open of deze moet geïdentificeerd worden met de *mansura* welke door de bisschop van Atrecht, Pieter, wordt gegeven tussen 1184 en 1196¹²⁸ en aangevuld in 1240¹²⁹, ofwel of deze *mansura* enkel een toevoeging was aan een bestaande *curia*.

(119) Piot, a.w., nr 419, blz. 378.

(120) Zie verder, blz. 36.

(121) *Hova nostra in Dorne dicta ten Eebove* (Piot, a.w., nr 336, blz. 317). Later werd het genoemd Papenhof (*R.A.Antw., St. Michiels*, nr 7, f° 253^r). Over de verkoop der goederen : *ald.*, nr 3, f° XVI^r, XIX^r, XXV^r, XXIV^r, Piot, a.w., nr 336, blz. 316.

(122) Deze plaatsen staan vermeld in de verkoopakte van 1318.

(123) *Ald.*, nr 216, blz. 184.

(124) *Ald.*, nr 266, blz. 237.

(125) *Ald.*, nr 419, blz. 379. Dat deze gegevens over de rechterlijke organisatie voorkomen achteraan de cijnslijst, is o.i. een aanwijzing dat het domein nog niet lang in handen van Ename is, en dat de monniken het optekenen om zekerheid te hebben in geval van betwisting.

(126) Zie verder, blz. 39.

(127) *R.A.G., Abdij Ename*, oorkonde nr 104 bis.

(128) *Ald.*, oorkonde nr 332/4.

(129) Piot, a.w., nr 242, blz. 211.

9. *Besluit.*

Het grote kenmerk voor abdijsdomeinen der XIe en XIIe eeuw is, dat de belangrijkheid van de schenkingen in dalende lijn gaat, zodat ook de oppervlakte van de abdijsdomeinen achteruit gaat. Daar waar *villae* in de IXe eeuw in grote getale door elke abdijs worden in bezit gehouden, zijn de nieuwe abdijen met enkele *villae* al zeer tevreden. Veel frekwenter voor hen zijn de schenkingen van kleine delen, *portiones*, zoals losse tenures, of zelfs veel onbelangrijker stukken grond¹³⁰.

Het wordt uitgesloten om enorm grote domeinen op te bouwen, zodat zelfs oude abdijen in verval, nog uitgestrekter goederen hadden dan nieuwe stichtingen¹³¹.

St. Salvator heeft, zoals bij het overzien van een kaart duidelijk is een zeer groot aantal streken waar haar bezit verspreid ligt: zowel in Vlaanderen als in Henegouwen, in Brabant en Artesië. Haar ligging op slechts weinig meer dan 10 km. van de taalgrens, heeft haar een gemengd Germaans en Romaans karakter gegeven. Bijna de helft van de oppervlakte van haar goederen bevindt zich in Henegouwen. In Vlaanderen zelf liggen ze verspreid over gans het graafschap: in de kustvlakte, in de woeste streken ten noorden van Gent, tussen Leie en Schelde en in het land van Aalst. Beide laatste plaatsen zijn het meest intens bezaaid met Enaamse bezittingen, natuurlijk omdat de abdijs juist tussen beide gelegen is. Arleux-en-Gohelle en Deurne zullen, als meest afgelegen centra, ook het eerst van de hand gedaan worden, als de abdijs voor moeilijkheden staat.

Welk is de oppervlakte van het domein? Een vraag die, gezien vele onnauwkeurige gegevens, ook slechts een benaderend antwoord kan krijgen. Zekerheid kunnen we nochtans wel krijgen over het aantal der uitbatingscentra (*villae of curtes*). Men kan ze als volgt klasseren:

- domeinen van het klassieke type: 1 volledig: Hellebecq, en 3 gedeeltelijk: Bossuit, Deurne en Zullik.
- *curiae* of *curtes* gevormd uit verspreide schenkingen: 8: Nederename (te Ryt), St. Blasius-Boekel (Maalbroek), Mater (Houwaart), Avelgem (te Ruge), Kortemark, Oostrozebeke (*ten Dale*), Vloesberg (Geron) en Arleux¹³².
- *curiae* gevormd uit één geheel, resultaat van recente ontginningen: 2: Pervijze (*Lodenspyker*) en Kluizen¹³³.

(130) Ganshof, *Medieval agrarian society*, blz. 286-287.

(131) Zo te Lobbes (J. Warichez, *L'abbaye de Lobbes depuis les origines jusqu'en 1200*, blz. 195-196) en Stavelot-Malmédy (F. Baix, *Etude sur l'abbaye et la principauté de Stavelot-Malmédy*, blz. 93 en 104). Een uitzondering hierop maakt het laat XIe eeuwse Affligem.

(132) Te Arleux wordt wel een *curtis* vermeld, maar het is niet duidelijk of men met een uitbatingscentrum te doen heeft of met een hof dat enkel tot doel zou hebben de tienden, die Ename daar in nabijgelegen dorpen heeft, te centraliseren en te verkopen of te vervoeren.

(133) Om een idee te geven van de belangrijkheid van de verschillende *curiae* kan men verwijzen naar de lijst van 1335 (*R.A.G. Abdijs Ename*, nr 207) Hellebecq brengt op: 350 lb., Zullik 280 lb., Vloesberg 100 lb., Pervijze 176 lb. 8 sol.; Kortemark 260 lb., Oostrozebeke 100 lb., Bossuit 297 lb 7 sol., Kluizen 60 lb., Maalbroek 90 lb., Nederename 70 lb., Houwaart 135 lb.

Opvallend is daarbij dat de klassieke *villae* of stukken ervan in twee gevallen gelegen zijn in Henegouwen, waar deze uitbatingsvorm het meest voorkomt in het Nederlandse kader. In één geval, Bossuit, is het vlak tegenover dit vorstendom gesitueerd ¹³⁴.

Pervijze en Kluizen zijn gelegen binnen de streken, die in de grote ontginningsbeweging der middeleeuwen, het meest in kultuur zijn gebracht. Dit kan ook, zij het in mindere mate, gezegd worden van de *curia* te Geron, gelegen in een uitloper van het Kolenwoud, maar waar niettemin reeds een kern oud kultuurland moet geweest zijn ¹³⁵.

De overige *curiae* zijn allen gelegen in Binnen-Vlaanderen: aanwinsten worden er enkel gemaakt door nieuwe schenkingen, weinig door nieuwe ontginning.

Moeilijker en onnauwkeuriger dan de opsomming der bezitscentra, moet de schatting der oppervlakte zijn. In de mate waarin deze te berekenen is verwerft de abdij in de periode 1092-1191: in het Land van Aalst 360 ha, Henegouwen 954 ha, Tussen Leie en Schelde 166 ha, Over de Leie 47 ha. In de periode 1191-1250 respectievelijk 154 ha, 13 ha, 15 ha, 25 ha. Te Kluizen is het bezit in het totaal ongeveer 122 ha, te Deurne misschien 435 ha ¹³⁶, te Arleux is het onbekend.

Totaal aan berekenbare oppervlakte bezit de abdij 2632 ha, wat zelfs niet als absoluut minimum kan aanzien worden, door de verschillende ontbrekende gegevens ¹³⁷.

Aan de hand van dit cijfer kunnen we het belang van Ename situeren in het kader van de Zuidelijke Nederlanden. Het domein van St. Maartens te Doornik bedroeg ongeveer 3500 ha, St. Pieters te Gent 4200 ha, terwijl Affligem 8262 ha had. Andere abdijen zoals St. Ghislain en St. Denis-en-Broqueroie bezaten slechts rond de 1500 ha ¹³⁸. Ename blijkt dus tot de middenklasse te behoren.

(134) Ganshof, *a.w.*, blz. 290.

(135) Fie F. Goblet d'Alviella, *Histoire des bois et forêts de Belgique*, I, blz. 50. Van de ontginningsbeweging zijn de nieuwe tienden (zie verder blz. 39-41) een bewijs.

(136) In 1634 bezit St. Michiels ca 435 ha aan bezit in Deurne en Wommelgem (*R.A.A., St. Michiel*, nr 17, f° 11^v en f° 60^v).

(137) Wij hebben hierbij gesteund op gegevens die zo dicht mogelijk lagen bij de tijd waarin ze door de abdij werden verworven. Verder konden we goed gebruik maken van de pacht- en renteboeken, welke van verschillende bezittingen bewaard bleven (*R.A.G., Abdij Ename*, nr 217, 219, 227 e.a.) alsook door opmetingen te doen van de reeds hoger vermelde figuratieve kaarten.

(138) Schmitz, *Histoire de l'ordre de St. Benoit*, V, blz. 22. Het domein van Ename wordt daar, op het einde van de XVIIIe eeuw, geschat op 2077 ha, verdeeld over 13 hofsteden. Dit cijfer verschilt zeer weinig van het resultaat door ons bekomen. Men moet er immers mee rekening houden dat Arleux-en-Gohelle en Deurne niet meer in dit XVIIe eeuws cijfer zijn begrepen, daar deze bezittingen reeds lang in andere handen waren overgegaan. Het aantal hofsteden, door ons bekomen, bedraagt 14; hiervan dienen de twee genoemde afgeteld te worden, maar Chièvres waarvan het niet zeker is dat het in de eerste helft der XIIIe eeuw al een hofstede van St. Salvator telt, moet er bij gerekend worden.

B. De uitbating en de organisatie van het grondbezit

1. De villaorganisatie.

In het voorgaande hebben we reeds aangestipt hoe weinig ontwikkeld de *villa*structuur in het Enaams domein was. Daarenboven is de inrichting ervan niet meer zo klassiek als ten tijde van de Karolingen, met het *Capitulare de villis*.

a. Hellebecq

Wat de organisatie betreft, welke in deze enige volledige *villa* van toepassing is, moeten we ons beroepen op een cijnslijst die te situeren valt omstreeks het derde kwart van de XIIIe eeuw¹³⁹.

Dit domein is tweeledig, met een rechtstreeks uitgebate reserve en onrechtstreeks bewerkte *mansi*. Genoemde lijst laat ons toe om in de tenures een onderscheid te maken tussen die welke een komplekse en die welke eenvoudige cijns betalen.

Het eerste deel heeft betrekking op 38 personen, en bestaat uit de levering van kapoenen, haver, rammen en uit geld. Daarenboven zijn 17 onder hen belast met het verrichten van vervoerdienst. De kapoenen, variërend tussen 1 en 5, zijn meestal beperkt tot 2, verplichting welke in zeldzame gevallen ook kan afgekocht worden: nl. voor de pastoor en de *Filie Walberti*.

De haver en de rammen blijken niet afkoopbaar te zijn, terwijl de geldcijns, die sterk varieert, maksimum 3 *sol.* bedraagt.

Het belangrijkste element is de vervoerdienst, er in bestaande om karren hout naar de *curia* of naar de abdij te brengen. Het aantal verschilt, maar men vindt er een regelmaat in terug: 1,5 of 3 of 6 vrachten. Het totaal bedraagt 61,5 karrevracht. Deze verplichting is natuurlijk zeer gemakkelijk te verklaren, wanneer men bedenkt dat deze streek nog zeer bosrijk was, zelfs op het eind van het Oud Regime.

De tweede groep cijnszen bestaat enkel uit geld, wisselend van 1 tot 2 *sol.*, maar waarbij men steeds een aantal tenurehouders kan bundelen in een groep: zo betalen er 6 *mansionarii* 12 *den.*, 3 16 *den.*, 2 18 *den.*, 5 20 *den.* en 1 2 *sol.* Het zijn blijkbaar recent in gebruik genomen gronden, die aan deze cijns onderworpen zijn. De eenvormigheid is immers het kenmerk bij uitstek van de *novus census*¹⁴⁰.

De eerste groep gronden kan men dan identificeren met de oude tenures. Treffend hiervoor is het lage aantal karweien dat de tenurehouders moeten verrichten, wanneer we dit vergelijken met bv. Vlierzele, in het bezit van St. Baafs, waar men in 1290 ongeveer even ver stond in de afschaffing der karweien als in 1150-75 te Hellebecq.

Hieruit volgt dat de reserve bewerkt moet geworden zijn met gesala-

(139) Piot, *a.w.*, nr. 421, blz. 382. De uitgegeven lijst is niet volledig. Vooraan moet komen: *Theobaldus presbyter IIII d. aut II cap. in Nat. Giselbertus II cap. et IIII firt. avene*.

(140) A. Verhulst, *De St. Baafsabdij te Gent en haar grondbezit*, blz. 394.

riëerde arbeidskrachten, zoals bv. te St.-Truiden, die echter konden gerekruteerd worden onder de *mansionarii* ¹⁴¹.

De oppervlakte van vronnhofland en van *mansi* blijft in het duister. Enkel de toponymie kan ons aanduidingen geven over het eerstgenoemde: nl. de term kouter, *couture*, met de betekenis van rechtstreeks bewerkt bouwland ¹⁴². In Hellebecq nu zijn er drie bewaard ¹⁴³.

Daarenboven zullen ook de uitgestrekte bossen in het noorden van de parochie, tot de reserve behoord hebben. Deze bedekten nog in de XVIIe eeuw circa 200 ha van de totale 560 ha. In de overgang van de XIe naar de XIIe eeuw was dit zeer waarschijnlijk meer, als we er rekening mee houden dat de *novus census* gronden in het bos moeten geroid zijn.

Ook de aanwezigheid van *hospites* bevestigt de nieuwe ontginningen aldaar.

De XIIIe eeuwse geschiedenis wijst ons het totale verval van de *villa* aan. In Henegouwen, zo merkte L. Verriest immers op, worden de vronnhoven, vanaf de XIVe eeuw zeker in pacht uitgegeven ¹⁴⁴ en reeds eerder soms de molens ¹⁴⁵.

Deze gegevens worden hier bevestigd, zij het dan, dat de datum veel eerder dienst geplaatst te worden. In 1216 na een twist, wordt aan twee broers de molen in pacht gegeven voor 16 jaar, waarbij ze, na het verstrijken van de termijn geen rechten zullen kunnen doen gelden ¹⁴⁶.

Ook de strijd om de gemene weiden is in dit licht te beschouwen ¹⁴⁷. Zo zal Ename er de nonnen van Gellingen toe dwingen af te zien van alle rechten om van de gemene weide Stoquoi gebruikt te maken en een afsluiting mogen aanbrengen ¹⁴⁸.

b. Zulik en Opzullik

Deze twee plaatsen stellen bijzondere problemen, veroorzaakt door het ontbreken of de duisterheid der bronnen.

Waar men geneigd zou zijn deze door hun naam als oorspronkelijk één geheel te aanzien, heeft men de indruk dat in de XIIe eeuw Zullik een aparte *villa*fraktie is, terwijl Opzullik zou afhangen van het vronnhof Hellebecq.

In deze laatste plaats zijn er 9 tenurehouders waarvan er 8 moeten voorzien in de betaling van 2 kapoenen, 2 *sextarii* haver, 4 *den.* voor het gebruik van de weide, en 1 *den.* per bunder akkerland op St. Maarten.

(141) Voor Vlierzele: zie *Ald.*, blz. 370-377. Voor St. Truiden: Ganshof, *Une étape de la décomposition de l'organisation domaniale classique de l'Abbaye de St. Trond*, in *Fédération archéologique et historique de la Belgique, XXXe session, Congrès de Liège, 1932, Annales*. afl. 4, 1934, blz. 34.

(142) L. Genicot, *L'économie rurale namuroise au Bas Moyen Age*, I, blz. 94.

(143) Zie hoger, blz. 9.

(144) L. Verriest, *Le régime seigneurial dans le comté de Hainaut*, blz. 98-99.

(145) *Ald.*, blz. 277-278.

(146) Piot, *a.w.*, nr 118, blz. 95.

(147) B.H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa*, blz. 99 en 183.

(148) Piot, *a.w.*, nr 219, blz. 188.

Daarenboven moeten ze verrichten: 1 karrevracht hout, 1 *furca* hooi¹⁴⁹, 1 dag mest vervoeren en 1 dag graan in augustus. De negende *mansionarius* betaalt 2 kapoenen, 2 *sol.* en een halve mud haver.

De karweien zijn hier dus veel belangrijker dan te Hellebecq zelf. Ze naderen wat de verscheidenheid betreft het reeds geciteerde Vlierzele. De hoeveelheid echter van de verplichtingen verschilt veel. Dit is het meest sprekend voor de dienst in augustus: 1 dag i.p.v. 16 op het domein van St Baafs¹⁵⁰.

Aan het hoofd van het domeinonderdeel Opzullik staat een meier, die echter slechts in één oorkonde voorkomt. Hij was, en dat is alles wat er over hem kan gezegd worden, een leenman der abdij¹⁵¹.

Wat nu Zullik betreft, is het zeker dat in 1335 aldaar een *curtis* is, die tot een der belangrijkste van alle moet gerekend worden. Over de uitbatingwijze is er in de hier behandelde periode niets bekend¹⁵².

c. Deurne

De cijnslijst voor Deurne, die reeds hoger ter sprake kwam, laat toe een reeks zeer interessante vaststellingen te doen omtrent de *mansi* en de verplichtingen die er op wogen¹⁵³. Gegevens over oppervlakte der *villagron*-derdelen ontbreken echter totaal.

De tenures zijn in te delen in drie groepen al naar gelang de complexiteit van de cijnzen en verplichtingen.

De eerste betaalt in geld op St. Lambrecht (17 sept.), op Pasen en op Kerstmis, in natura, hoenders op Kerstmis en een *corvada* in augustus, wisselend waarschijnlijk al naargelang de grootte van de tenure. Er is in deze groep onmiskenbaar een regelmaat te vinden, zo dat de verhouding tussen de verschillende bestandelen van de verplichtingen steeds vast is. Slechts in één geval gaat dit niet op. Hendrik de Lange nl. heeft geen drie dagen te werken, zoals men zou verwachten, maar hij betaalt daarentegen 1 penning op St Stefaansdag. Daar dit feest op 3 oogst wordt gevierd heeft men zeker te doen met een afkoop der karwei¹⁵⁴.

De eenheid waarop deze cijnzen berekend zijn is waarschijnlijk de *mansus*, al heeft men blijkbaar met recent in gebruik genomen gronden te doen. Hiervoor pleit het nog later voorkomen van deze domaniale eenheid, waarbij de *mansio* kleiner is, en naar men veronderstellen kan de helft van een *mansus*¹⁵⁵.

De tweede groep is die waarvoor enkel cijnzen in geld zijn geëist. Hierop is als uitzondering Anechin te geven die ook hoenders moet leveren,

(149) Over de *furca*, zie Verriest, *a.w.*, blz. 220.

(150) Verhulst, *a.w.*, blz. 370-377.

(151) Piot, *a.w.*, nr 51, blz. 49 en nr 421, blz. 384.

(152) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 207.

(153) Zie blz. 15.

(154) De eerste zes tenurehouders behoren tot de eerste groep. De volgende twaalf tot de tweede, de laatste zes tot de derde.

(155) De cijnzen met 4 *den.* te betalen op St. Lambrecht, op Pasen enz., zijn wellicht diegene geldend voor een *mansus*. De *mansio* heeft juist een halve cijns te betalen.

en het land Schijnbroek, dat een karwei van 6 dagen moet verrichten. De cijnzen zijn over het algemeen zeer hoog: om en bij 20 *den.* Hier heeft men met gronden te doen die veel minder of zelfs niet gelijkmatig zijn opgebouwd.

De derde groep kan men als zeer onbeduidend doen doorgaan: de verplichtingen zijn beperkt tot het betalen van 0,5 tot 1,5 *den.* op Kerstmis en meestal één dag werk in augustus. Het zijn zeker frakties grond, met een klassieke oppervlakte, misschien door personen bewerkt, die ook op een andere manier in hun onderhoud voorzien, zoals ons de *wever Walter* doet vermoeden.

De totale opbrengst der gronden is 18 *sol.* 2,5 *den.* Antwerpse munt aan geld, en 14 hoenders, terwijl er 27,5 dag karweien worden verricht.

Deze moeten enkel gedaan worden door tenures gelegen te Deurne, dicht bij het Eekhof, althans voor zover we konden nagaan. Dat verklaart waarom bij de tweede groep enkel het Schijnbroekland, gelegen in Deurne, karweien moest verrichten, terwijl bv. het Land van Immersele (Wommelgem) hier niet toe verplicht was¹⁵⁶. Bij het werk in augustus is de abdijs echter verplicht een wederdienst te bewijzen, bestaande in het voeren van de werkkrachten, iets wat in de XIIe eeuw een algemene regel is geworden¹⁵⁷.

Nog volop in XIIIe eeuw is de *mansus* een bestaande eenheid te Deurne. De *custos* Hendrik krijgt er in 1232 de beschikking over, waarbij hij tot hetzelfde gehouden is als de andere tenurehouders. Misschien wordt hiermee niet alleen bedoeld de betalingen maar ook nog karweien, hetgeen de laatste vermelding van karweien op het Enaams domein betekent¹⁵⁸.

d. Bossuit

Over de inrichting van dit domeinonderdeel zijn we ingelicht door een aantal oorkonden, die melding maken van rechten en plichten, zowel van de abdijs, als van de meier, als van de afhankelijken.

Wat de twee eerste tegenover elkaar aangaat, zijn de betrekkingen geregeld door een oorkonde van ca 1150 die een eind moet stellen aan moeilijkheden, — het enige voorbeeld voor het Enaams domein — tussen de abdijs en haar vertegenwoordiger¹⁵⁹.

De plicht van de meier bestaat erin de *hospites* hun diensten en verplichtingen te doen uitvoeren, en hen, in geval van verwaarlozing, er toe te dwingen. Ook is hij belast met de rechtspraak waarbij hij twee derde der boeten int. Als vergoeding voor de uitoefening van zijn ambt krijgt hij daarenboven nog de inkomsten van een tenure. Men legt er echter de nadruk op dat hij geen rechten heeft, noch op de akkers, noch op de weiden

(156) Een zelfde verschijnsel, dat afgelegen tenures geen karweien moeten verrichten, treft men ook elders aan, bv. A. Hansay, *Etude sur la formation et l'organisation économique du domaine de l'abbaye de St. Trond depuis les origines jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, blz. 65.

(157) Ganshof, *a.w.*, blz. 33-34.

(158) R.A.G., *Abdijs Ename, oorkonde nr 207* ter: ... *idem Henricus ad omnia tenebitur ad que tenentur apud Dorne alii eiusdem abbatis submansores.*

(159) *Ald.*, nr 2 bis, blz. 9.

van de reserve, wat de zekerheid inhoudt dat hij wel rechten heeft willen doen gelden. Wanneer hij zulks echter zou pogen, en de abdijs kan dat bewijzen zonder gerechtelijk tweegevecht, dan verliest hij en zijn familie alle aanspraak op het meierschap, althans zo hij zich niet betert.

Wanneer in 1241 Thomas en Johanna van Konstantinopel, na een geschil de hogere rechtspraak aldaar uitoefenen, moet de meier de grafelijke baljuw bijstaan ¹⁶⁰.

Ondanks alle voorzorgen van de abdijs heeft de *villicus* zijn macht steeds uitgebracht, zo dat in 1268 de monniken al zijn rechten afkopen, om terug vrij over het goed te beschikken ¹⁶¹.

In de schenkingsoorkonde was er sprake van *servi* en *mancipia*, zijnde de afhankelijken die *casati* of *non casati* zijn. In de latere stukken wordt enkel nog gehandeld over de *hospites*, of bewerkers van nieuwe gronden. Er zijn er 9 in 1191, wanneer een regeling wordt getroffen over het gebruik van gemene gronden te Schalafie en Pottes ¹⁶², wat in 1225 opnieuw moet bevestigd worden ¹⁶³.

Tot de verplichtingen van de *hospites* behoorde het hun cijzen te komen betalen te Bossuit in de *curia*, waar men de hoeveelheden zou afwegen; verder moeten ze een verheffingsgeld betalen en de rechtsgedingen bijwonen ¹⁶⁴. In opdracht van de graven moeten ze mee op krijgstoct gaan, maar verblijfsrecht of enige andere dienst kan van hen niet geëist worden ¹⁶⁵.

e. Besluit

Van de klassieke uitbating van het tweeledig domein naar de nieuwe landbouweconomische vormen: in het licht van de evolutie dient men de hierboven aangehaalde kenmerken van de *villa*-delen te zien. Het duidelijkst is zulks waar te nemen aan de hand van de vermindering der karweien, die ten tijde van de Karolingen enkele dagen per week bedroegen, en tot enkele dagen per jaar zijn teruggevallen in de XIIe eeuw ¹⁶⁶. Algemeen is het dat de spandiensten daarbij het langst in zwang bleven en onafkoopbaar waren ¹⁶⁷, wat hier vastgesteld werd voor Hellebecq en Opzullik, waar het zwaarder en meer gevarieerd is. Te Deurne heeft men enkel handdienst, in de vorm van hulp bij het oogsten. Deze verplichting is echter afkoopbaar, en daarenboven worden de tenurehouders gevoed op kosten der *curia*.

Bij het vronhofland behoren de gemene weiden of bossen, ter beschik-

(160) Piot, *a.w.*, nr 243, blz. 212.

(161) R.A.G., *Abdijs Ename, oorkonde zonder nummer*, 1 febr. 1268.

(162) Piot, *a.w.*, nr 98, blz. 79.

(163) *Ald.*, nr 149, blz. 119.

(164) *Ald.*, nr 140, blz. 112.

(165) Zie noot 160.

(166) L. Voet, *Het platteland, maatschappelijk en economisch*, in *Alg. Geschied. der Nederl.*, II, blz. 478.

(167) M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, I, blz. 95. Voor de Nederlanden: Ganshof, *a.w.*, blz. 33; Verhulst, *a.w.*, blz. 370-377.

king van de *hospites* zoals te Bossuit, alhoewel een strijd om het bezit ervan zich op vele plaatsen doet voelen.

De molens, in de XIe eeuw steeds behorend bij de reserve¹⁶⁸, zijn een der eerste belangrijke tekenen van het verval ervan. Reeds in het eerste kwart der XIIIe eeuw wordt die van Hellebecq verpacht.

De *mansi* hebben niet meer de betekenis van *terra unius familiae*, maar zijn reeds in die mate verbrokkeld, dat men slechts met moeite in de cijnslijsten *mansi* kan onderscheiden.

Villae met een te grote uitgestrektheid werden in delen verdeeld om het beheer te vergemakkelijken: zo stond Opzullik onder een meier, maar afhankelijk van Hellebecq, en een zelfde verschijnsel — alhoewel niet met een tweedig domein — doet zich voor te Handzame en Kortemark.

Het verdwijnen van de karweien, het verpachten van molens, maar vooral het afscheiden van *mansi*, het verdelen van een *villa* zijn de wezenlijkste trekken, waaraan men de desintegratie van de gesloten landbouweconomie kan waarnemen.

2. De nieuwe uitbatingsvorm: *curtis of curia*.

Het centrum van de klassieke *villa* was de *curtis* of *curia indomnicata*. Wanneer hier onder een aparte hoofding de beide termen worden gebruikt, dan wordt daarmee bedoeld de hofsteden welke dienst deden als centrum van bestuurlijke, domaniale en rechterlijke aard¹⁶⁹, maar waarvan de gronden door een reeks schenkingen door de abdijs in één kader werden samengebracht. Een tweede groep zijn die welke het centrum uitmaken van recent in gebruik genomen gronden, dit in het kader van de grote ontginningsbeweging van de XIe en XIIe eeuw.

Zoals hoger reeds werd vermeld behoren tot de eerste reeks 8 *curiae*, waarvan er 3 dicht bij de abdijs gelegen zijn. Pervijze en Kluiizen behoren tot het andere type, en zijn gelegen in nieuw ontgonnen gebied¹⁷⁰.

De abdijs bewerkt deze hofsteden zelf, waar aan het hoofd dikwijls een proost stond¹⁷¹. Deze had onder zich, een aantal monniken, welke in overeenstemming met de regel van de H. Benediktus, handarbeid moesten verrichten¹⁷². Het zijn zij die rechtstreeks de ontginning in handen hebben genomen. Ze werden bijgestaan door *conversi*, lekebroeders, welke in Benediktijnerabdijs nochtans minder voorkomen dan bij de Cisterciënsers. Men treft vermeldingen ervan aan te Schelderode¹⁷³, Waarmaarde¹⁷⁴ en Kortemark¹⁷⁵.

De derde groep grondbewerkers zijn de leken, welke aan de hofstede verbonden zijn, zonder twijfel gesalarieerd: het zijn de *famuli ipsius curie*

(168) Ganshof, *Het tijdperk der Karolingen*, in *Alg. Geschied. der Nederl.* I, blz. 341; Voet, *a.w.*, blz. 475 e.v.; Verriest, *a.w.*, 289 e.v.

(169) Voet, *a.w.*, blz. 480.

(170) Zie hoger, blz. 12-14.

(171) Zie voor de lokale organisatie, blz. 28-29.

(172) *Regula Sancti Benedicti*, cap. 67.

(173) Piot, *a.w.*, nr 292, blz. 262.

(174) *Ald.*, nr 89, blz. 74.

(175) *Ald.*, nr. 423, blz. 387.

van Pervijze ¹⁷⁶. Verplichtingen van lieden, die van de abdij grond houden, leveren in de bewerking geen aandeel meer: ze moeten hand- noch spandienst verrichten.

De abdij gaat zelf de tenure bewerken, wanneer deze vrij komt en om de een of andere reden niet terug bezet wordt. Dit werd vastgesteld te Nederename, waar 3 vrouwen afstand doen van het bewerken van Schat-akker ¹⁷⁷ en waar de abdij een vrouw moet vergoeden, voor het werk dat deze leverde om een grond te bewerken, die ze in pand had gegeven ¹⁷⁸.

Meer en meer echter zal de abdij, en dit vanaf het midden der tweede helft van de XIIe eeuw, afzien van het rechtstreeks bewerken van zekere stukken land, welke dan in deelbouw worden uitgegeven. Het schijnt wel zeker dat de gronden welke in Papenbeke (o. Lichtervelde) in deelwinning zijn gegeven oorspronkelijk door de abdij zelf werden bewerkt, en te Kortemark zou de benaming *terra qui dicitur hova* er kunnen op wijzen ¹⁷⁹.

Naast hun functie als grote boerderij, hebben de *curtes* ook tot opdracht te zorgen voor het innen van de inkomsten, nl. de cijzen, welke de boeren, die van de abdij grond houden, verplicht zijn aldaar te komen betalen.

Het is echter, bij gebrek aan gegevens hierover, onmogelijk groepen te onderscheiden, van de gronden, welke hun cijzen moeten komen betalen aan een bepaalde *curia*. Dit geldt vooral voor de goederen in het land van Aalst gelegen. Elders is dit wel mogelijk daar de ligging der bezittingen en der *curiae* geen twijfel laten. Niet altijd echter worden de betalingen aldaar gedaan. Handzame, waar de abdij een meier heeft, zeer waarschijnlijk afhankelijk van de proost van Kortemark, is ook een centrum waar de cijzen worden geïnd. Het is zeker de hoeve, welke de meier uitbaat, waar de cijzen zijn opgestapeld. Opvallend is dat niet noodzakelijk betaald moet worden aan de dichtstbij gelegen inningsplaats: de cijzen van Zedelgem worden betaald te Handzame, alhoewel Kortemark gemakkelijker te bereiken is ¹⁸⁰.

De meest voorkomende vorm waartegen een hoeve of een grond is uitgegeven is de cijns. Zijn onveranderlijk karakter bracht met zich mee, dat in deze periode, zijn relatieve waarde daalde, enerzijds door de daling van de geldwaarde, anderzijds door de verbeterde landbouwtechniek, die een hogere produktie meebracht ¹⁸¹.

Het dalen van de geldwaarde had natuurlijk enkel invloed bij een geldcijns. Meestal is hij echter samengesteld uit verscheidene bestanddelen: in geld én in natura. Dit laatste houdt de levering in van haver, tarwe, soms onder de vorm van brood, of dieren: gewoonlijk kapoenen of hoenders, soms rammen. Het verscheiden karakter van de cijns wijst op de ouderdom ervan. Nieuwe cijzen bestaan meestal uit één bestanddeel, en zijn er toch meer, dan vallen ze op door hun regelmaat ¹⁸².

(176) *Ald.*, nr 55, blz. 51.

(177) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/4.

(178) *Piot, a.w.*, nr 53, blz. 50.

(179) *Ald.*, nr 420 en 422 voor Handzame, nr 420 en 423 voor Kortemark.

(180) *Hetz*.

(181) *Voet, a.w.*, blz. 485.

(182) *Verhulst, a.w.*, blz. 255.

De cijnzen werden in de loop van de XIIe en XIIIe eeuw dikwijls omgezet in geld, wat veel praktischer was. Ook voor Ename wordt dit vastgesteld, bv. te Hellebecq. Men heeft altijd de mening dat de cijns-plichtige de keuze werd gelaten om in natura of in geld te betalen¹⁸³. Zo dit waar is, dan geldt het toch niet als vaste regel: te Handzame immers wordt de keuze gelaten aan de abt of de proost¹⁸⁴.

De omzetting geldcijns-naturacijns kan ook omgekeerd verlopen, zoals te Ouwegem, waar een cijns van 8 *sol.* vlaams omgezet wordt in 3 halster tarwe, gerst en haver. De daling van de geldwaarde ligt waarschijnlijk aan de basis hiervan: het geval doet zich voor tijdens het derde kwart der XIIe eeuw¹⁸⁵.

Wat de waarde van de cijns t.o.v. het totaal van de opbrengst van de hoeve of de grond was, kan men niet nagaan. Slechts in één geval wordt de waarde van een produkt gegeven: broden, welke te Tongres moeten betaald worden, zijn 1,5 *den.* valencijs waard¹⁸⁶.

In tegenstelling tot de oude cijns, waarbij deze soms bepaald werd naar de stand van de tenurehouder, is dit met de nieuwe cijnzen het geval niet meer: deze staan in verhouding tot de oppervlakte van de grond. Bij de aanleg van een *aqueductum inter Furnes et Dixmuda* in 1183 worden gronden afgenomen van *hospites* te Pervijze. Ze krijgen hiervoor een vergoeding van 5 mark per gemet van de graaf, en daarom mag de cijns aan de abdij te betalen niet verminderd worden¹⁸⁷.

De onveranderlijkheid, welke de meeste cijnzen kenmerkt, kan op een andere manier veranderd worden, nl. wanneer de hoeve of de grond waarvoor moet betaald worden vrijkomt. Zo zal de reeds geciteerde natura-cijns te Ouwegem, slechts in voege treden na de dood van de bewerker.

Te Tongres-St-Martin maakt de abdij van de gelegenheid gebruik om een der onbezette hoeven aldaar aan een hogere cijns uit te geven dan die, waartegen de bezette zijn gehouden¹⁸⁸.

Andere vormen van landbouweenheid dan de *mansus*, zijn de *curtile* of *mansio*, beide met de betekenis van hoeve, maar waarbij het laatste ook huis kan betekenen. In wezen is er een groot onderscheid te maken tussen *mansi* en deze andere namen¹⁸⁹, maar zodra de *mansus* onttrokken is aan de klassieke organisatie valt dit verschil weg. Oude *mansi* echter zullen soms uitgroeien tot *curiae*, zoals te Nederename en Vloesberg¹⁹⁰.

(183) Verriest, *a.w.*, blz. 119-120, n. 1.

(184) Piot, *a.w.*, nr 422, de tenure van *Ceca vidua*.

(185) *Ald.*, nr 406, blz. 370.

(186) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/13.

(187) Piot, *a.w.*, nr 68, blz. 63.

(188) Zie noot 186.

(189) Voet, *a.w.*, blz. 480.

(190) De *curia* van Nederename is ontwikkeld uit een der zes *mansi*, geschonken in 1063. Te Vloesberg een der drie *mansi* geschonken door de vrouw van Alaard Hasbenium. Zie hoger, blz. 10. Inzake de opbouw en samenstelling van de gronden te Vloesberg, vindt men een grote gelijkenis met het domein der heren van Pamele aldaar. Als voornaamste gemeenschappelijke kenmerken zijn er: de oude, verbrokkelde *mansi*, de recent ontgonnen gronden, de samenvoeging van kleine percelen grond. Zie G. Duby, *La structure d'une grande seigneurie flamande à la fin du XIIIe siècle*, in *Bibliothèque de l'école des Chartes*, CXIV, 1956, blz. 181-186.

In de meeste gevallen zijn de tenures erfelijk uitgegeven, zo dat het kind de vader opvolgt, maar slechts nadat door de opvolger aan de heer, hier de abdijs, een *relevium* of verheffingsgeld heeft betaald¹⁹¹. De abdijs zelf is hieraan onderworpen voor de *mansura* welke ze houdt van de bisschop van Atrecht te Arleux, en de verplichting wordt genoemd: *more hospitii*, naar de gewoonte van de *hospes*¹⁹². De som ervan is berekend naar de oppervlakte van de tenure.

Waar de erfelijkheid nog niet in vaste vorm is gegoten, kan men toch waarnemen dat men er naar evolueert. Te Kortemark wordt een grond gegeven aan een man, die eerder door zijn ouders was bewerkt, maar zonder dat ze er erfelijke rechten op konden doen gelden¹⁹³.

De benediktijnerabdijen hebben, minder weliswaar dan de Cisterciënsers en de Premostratenzers, ook deel gehad aan de grote ontginningsbeweging van de late middeleeuwen. De activiteit der abdijs van Ename op dit gebied is vooral na te gaan aan de hand van de vele twisten over de nieuwe tienden. Hieruit blijkt dat de monniken nog steeds zelf de bedrijven in handen hadden, zodat nieuwe gronden werden ontgonnen *propriis manibus et sumptibus*¹⁹⁴.

St. Salvator heeft helpen ontginnen in de kustvlakte, in de heidevlakte rond Gent, in de uitlopers van het Kolenwoud rond Vloesberg¹⁹⁵. Ook elders zijn kleine ontginningen gebeurd, o.a. zelfs vlak naast de abdijs, op de *Wede* te Ename.

Het belang van de landname in de totale oppervlakte kultuurland van het Eenaams domein is moeilijk na te gaan. Lodenspyker en Kluizen zijn samen reeds meer dan 200 ha, maar het is onzeker of reeds in de XIIIe eeuw dit alles in kultuur was gebracht. Reken men er echter de minder belangrijke ontginningen bij, dan mag men het totaal zeker tussen de 200 en 300 ha schatten¹⁹⁶.

Meer en meer wordt vanaf de tweede helft der XIIe eeuw grond uitgegeven tegen een gedeelte der opbrengst: de deelbouw, en vooral onder de vorm waarbij grondbezitter en grondgebruiker de opbrengst in twee helften verdelen¹⁹⁷. Op de domeinen van Ename is er 13 maal sprake van, en in 8 gevallen gaat het om de helftwinning; éénmaal int de abdijs de derde schoof, éénmaal zelfs twee derde, en drie maal is het onbepaald¹⁹⁸.

In de Nederlandse ruimte komt deze instelling vooral voor in Henegouwen en Artesië, wat hier niet bevestigd wordt, althans zo de bronnen geen verkeer beeld geven. In vier gevallen nl. treffen we ze aan te Kortemark-Handzame en zeven maal in het Land van Aalst. Kronologisch

(191) Zo door de *hospites* van Bossuit, zie blz. 22.

(192) R.A.G., *Abdijs Ename, oorkonde* nr 332/4.

(193) Piot, *a.w.*, nr 420 en 423: de grond van *Goswinus Amman*.

(194) Zie verder blz. 39-41.

(195) In elk van deze gebieden heeft de abdijs een *curia*: Pervijze, Kluizen en Vloesberg.

(196) In de XVe eeuw is Lodenspyker 88 ha, en Kluizen ca 122 ha.

(197) Voet, *a.w.*, blz. 481-482.

(198) Een derde int de abdijs op een grond *ultra rivum* (R.A.G., *Abdijs Ename*, nr 3, blz. 148/4): twee derde te Handzame, de grond van Folcard Jacobard (Piot, *a.w.*, nr 420 en 422).

kan weinig met zekerheid gezegd worden: de oudste vermeldingen dateren van omstreeks 1183, terwijl er verder regelmatig melding van gemaakt wordt¹⁹⁹.

Ook de deelpacht komt voor, van de vorige vorm onderscheiden door de vaste termijn. Te St.-Blasius-Boekel geldt het voor de ganse duur van het leven van de pachter, te Avelgem voor een periode van 15 jaar. De abdijs levert hierbij de helft van het zaaigoed²⁰⁰. De beide gevallen doen zich voor rond 1230, wanneer de pacht zich meer en meer zal verspreiden.

De bijdrage van verpachter en pachter in het bedrijfskapitaal wordt ook vermeld te St.-Maria-Horebeke, waar de eerste alle zaaigoed zullen moeten leveren, de ganse oogst krijgen, dit om de abdijs 9 mark kwijt te schelden²⁰¹.

Verpachtingen worden aangetroffen voor verschillende termijnen: lijfpacht, voor 15 jaar, voor 16 jaar, of enkel *ad terminum* genoemd²⁰². Een essentieel kenmerk van de pacht is dat de *colonus* of pachter geen erfrechten kan doen gelden²⁰³ of zelfs geen na het verstrijken van de termijn²⁰⁴.

Wat de datering betreft doet het eerste voorbeeld zich voor in 1216, terwijl de volgende tussen 1229 en 1239 liggen²⁰⁵.

In de ruimte is de pacht verspreid zowel over Henegouwen (te Hellebecq) als over het Land van Aalst (St.-Maria-Horebeke, St.-Denijs-Boekel, St.-Blasius-Boekel). Het laatste geval is te situeren te Avelgem, op de linkeroever van de Schelde²⁰⁶.

Hoe vormden de domeinonderdelen een eenheid en hoe werden ze geleid, m.a.w. welke was de lokale en centrale organisatie?

Voor het eerste punt kunnen we gebruik maken van documenten uit de XIIe-XIIIe eeuw, behalve voor het land van Aalst, waar zulks moet gebeuren aan de hand van stukken uit de XVe eeuw, en welke een deel vormen van wat uitgegeven werd als de *Rechten ende Costumen van de heerliche van Eename*²⁰⁷.

In het land van Aalst is er de heerlijkheid Ename, waar de abt *hooghe, middele en nedere iusticie heeft*²⁰⁸. Deze strekt zich uit over Opbrakel en Etikhove²⁰⁹, terwijl *nedere ende funciere iusticie* wordt uitgeoefend op

(199) Voet, *a.w.*, blz. 481-482. De oudste vermeldingen zijn die te Handzame en Kortemark.

(200) Piot, *a.w.*, nr 180, blz. 148: St. Blasius-Boekel, *Ald.*, nr 201, blz. 171, Avelgem.

(201) *Ald.*, nr 174, blz. 142.

(202) Te St. Denijs-Boekel: *ald.*, nr 232, blz. 201.

(203) *Ald.*, nr 174, blz. 142: *In quibus ... terris nullus colonus aliquod ius hereditarium habere dinoscatur.*

(204) *Ald.*, nr 201, blz. 171: *Quo (tempore) elapso, nichil in eadem terra deinceps possidebant vel ipsi vel aliquis heredum.*

(205) Het oudste is de verpachting van de molen te Hellebecq, Zie *ald.*, nr 118, blz. 95.

(206) Zie noten 200, 201, 202, en 205.

(207) Dit is de titel waaronder Beaucarne het eerste deel van zijn *Notice historique* uitgaf.

(208) *Ald.*, blz. 1.

(209) *Ald.*, blz. 81-82.

parochies rondom Ename: Nederename, Welden, Munkzwalm, Paulatem, St.-Denijs-Boekel, St.-Blasius-Boekel, Elst, Schorisse, St.-Maria-Horebeke, Mater, Maarke, Edelare, Leupegem, Volkegem en verder Eke en Nazareth ²¹⁰.

Het *laetscip in 't Landt van Gavere ende Melsene* bevat ook Semmerzake, terwijl Oosterzele en Scheldewindeke aparte heerlijkheden vormen.

In de periode die hier bestudeerd is, mag men deze indeling zeker niet ongewijzigd overnemen. Deze indeling, die domaniaal is in die mate dat renten en cijnzen moeten betaald worden *ten comptoire te Eename* ²¹¹, veronderstelt immers dat de monniken geen van de *curiae* nog zelf bewerken, wat in de XIIIe eeuw nog het geval is ²¹².

Deze moeilijkheden stellen zich niet voor de plaatsen gelegen buiten het land van Aalst.

Aan het hoofd van enkele dezer grote hofsteden staan proosten, zijnde de monniken, belast met de uitbating ervan in naam van de gemeenschap. Enkele algemene gegevens over zijn bevoegdheid zijn bekend. Hij staat in voor het innen der gelden, naturacijnzen en der tienden ²¹³. De proost zorgt verder voor de goede gang van de uitbating en het staat hem vrij gronden, welke als *Freistift* zijn uitgegeven, aan de *curia* te voegen ²¹⁴.

Als vertegenwoordiger van de abt en de ganse gemeenschap treedt hij op bij rechtshandelingen, waarbij een verkoop of een schenking wordt gedaan ²¹⁵.

Te Kortemark strekt zijn gezag zich ook uit over de bezittingen te Handzame en Werken, en misschien zelfs te Pervijze, aangezien de nabije ligging en de voortdurende aanwezigheid van monniken ²¹⁶.

Proosten worden verder aangetroffen te Arleux ²¹⁷, Deurne ²¹⁸ en Mater ²¹⁹.

Te St.-Blasius-Boekel heeft de abdij een *auctor* of *actor* (cijnzeninner) die, in de enige vermelding, optreedt in een proces tegen een pachter die hij van zijn grond had verdreven ²²⁰.

Waar geen vaste vertegenwoordiger is, die geestelijke is, kan de abdij een *nuntius* afvaardigen, welke de rechtszittingen voorziet van de lokale schepenbank ²²¹, of een andere functie in de rechtsspraak uitoefent ²²². Ook volmacht dragers kunnen afgevaardigd worden, zoals te Oostrozebeke ²²³.

Voor Kluzen is geen vermelding van een monnik bewaard, die aldaar

(210) *Ald.*, blz. 84.

(211) *Ald.*

(212) Zie o.a. de nieuwe tienden, blz. 39-41.

(213) Piot, *a.w.*, nr 133, blz. 106 en nr 428, blz. 392.

(214) *Ald.*, nr 422, blz. 385.

(215) *Ald.*, nr 286, blz. 256: ... *Arnulpho, preposito ecclesie Ehamensis ad opus dicte ecclesie*. Ook nr 285, blz. 255; nr 333, blz. 312.

(216) Te Pervijze wordt immers mis gelezen in de *curia* (zie noot 95).

(217) *Ald.*, nr 133, blz. 106; nr 428, blz. 392.

(218) *Ald.*, nr 333, blz. 312.

(219) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 6, f° 84^r/v.

(220) Piot, *a.w.*, nr 180, blz. 148.

(221) *Ald.*, nr 195, blz. 163 (Madegem).

(222) *Ald.*, nr 243, blz. 213 (Bossuit).

(223) *Ad.*, nr 257, blz. 227.

aan het hoofd staat, maar er zijn er zeker aanwezig, want er is een speciale *habitatio monachorum* ²²⁴.

Villici of meiers komen soms voor op plaatsen waar er een proost is, zoals te Handzame, waar hij belast is met het innen der cijzen ²²⁵. Te Opzullik, waarschijnlijk afhankelijk van Hellebecq is hij een leenman der abdij, wat niet zelden voorkomt ²²⁶. Te Vloesberg, zowel als te Nederename waar de meier talrijke malen vermeld is, treedt hij op als getuige in vele oorkonden ²²⁷.

De bevoegdheid op gebied van de rechtspraak wordt te Nederename geregeld in 1227 tussen de abdij en de heer van Oudenaarde, Arnulf. Hierbij worden door de partijen respektievelijk een meier en een sergeant aangeduid, om beiden de rechtszaken af te handelen. Daarenboven zijn ze belast met het aan- en afstellen van schepenen en het aanduiden van een *pratarius* ²²⁸.

Nauwkeurige gegevens over de evolutie van de meierij zijn enkel bewaard voor Bossuit: daarenboven zijn ze verspreid over een periode van meer dan een eeuw. Rond 1150 wordt de *villicatio* teruggebracht binnen grenzen, om een einde te maken aan een twist hierover. De meier krijgt als opdracht controle te oefenen op de *hospites* en recht te spreken ²²⁹.

In 1241 moet hij de baljuw bijstaan inzake hogere rechtspraak ²³⁰. De erfelijkheid heeft zich echter steeds verder doorgezet, en de meiers maakten zich meer en meer meester van hun hofstede, zodat de abdij geen andere uitweg ziet dan de meierij af te kopen, wat in 1268 gebeurt ²³¹.

In de gesloten landbouweconomie was het de gewoonte dat de heer de opbrengst der domeinen ter plaatse ging verbruiken. Dit was echter voor een kloostergemeenschap niet mogelijk, zodat deze een eigen centrale instelling had, waar de produkten naartoe werden gestuurd.

Het geheel aan bezittingen was verdeeld in een aantal vaste delen, waarvan het deel voor de abt en voor de monniken, de belangrijkste waren ²³². Soms werden schenkingen gedaan aan een van beide *mensae*; meestal echter is er geen onderscheid gemaakt.

Onder de monniken met een speciale funktie belast, treft men te Ename de prior aan, vertegenwoordiger van het konvent bij de abt en beheerder der goederen ²³³. Andere funktionarissen zijn de *cellerarius* ²³⁴ en *elemosinarius* ²³⁵, respektievelijk voor voedselvoorziening en armenzorg.

Zoals alle andere abdijen kon ook Ename niet ontsnappen aan de greep

(224) Zie hoger, blz. 14.

(225) *Ald.*, nr 420, blz. 380 en nr 422, blz. 385.

(226) *Ald.*, nr 51, blz. 49.

(227) *Ald.*, nr 384, blz. 361; nr 410, blz. 372; *R.A.G., Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/4 en 5.

(228) Piot, *a.w.*, nr 154, blz. 124.

(229) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 2 bis, blz. 9.

(230) Zie noot 160.

(231) Zie noot 161.

(232) Nl. de *mensa abbatialis* en de *mensa conventualis*.

(233) Piot, *a.w.*, nr 40, blz. 41; nr 48, blz. 47; nr 87, blz. 73; nr 396, blz. 367; *R.A.G. Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/6.

(234) *Ald.*, nr 157, blz. 127.

(235) *Ald.*, nr 291, blz. 261; *R.A.G. Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/6 en 11.

van de feodaliteit²³⁶. De oudste vermeldingen van leenmannen der abdij gaan terug tot het derde kwart der XIIIe eeuw. Over hun sociale rang is bijna niets bekend; enkel in één geval gaat het om een meier²³⁷. De leengronden zijn zowel verspreid over het Land van Aalst als over Henegouwen en het gebied tussen Leie en Schelde, nl. te Schorisse²³⁸, Bossuit²³⁹, Estrée²⁴⁰ en Opzullik²⁴¹. In deze laatste plaatsen verklaren twee lieden *homines ligi* te zijn van de abt, waarbij op hen de verplichting weegt het leen te verheffen: *relevare teneor, tanquam feodum et solvere iura levaminis secundum consuetudinem terre Flandrensis*²⁴².

Evenzeer echter als de abt leenheer is, is hij ook leenman: zo wordt hij in 1219 vrijgesteld van hulde voor een grond te Puurbeke onder Moen, wat meer dan twintig jaar later wordt bevestigd door de zoon van de heer²⁴³.

Het laatste aspekt dat moet behandeld worden en dat verband houdt met het grondbezit zijn de renten. Deze zijn echter slechts van zeer ondergeschikt belang, gedurende deze ganse periode tot 1250.

In de meeste gevallen gaat het om renten, geschonken voor de vestiging van een jaargetijde zoals werd gedaan door Daniël en Mathildis van Oudenaarde te Kortemark²⁴⁴, en in de loop van de XIIIe eeuw door de familie van Gavere²⁴⁵.

Filips van de Elzas laat hen 3 lb. innen te Brugge op Palmenzondag, dienende voor de wijn en het brood van het misoffer²⁴⁶ en in 1186 kent Richildis van Pamele 1 mark toe voor een *refectio* der monniken²⁴⁷.

II

TOL EN TOLVRIJSTELLINGEN

a. De tol te Ename.

In het kader van de stijgende handelsaktiviteiten, welke men in de Nederlanden kan vaststellen vanaf de XIe eeuw²⁴⁸, gingen de abdijen er naar streven om ofwel tollén in handen te krijgen en zelf te innen, ofwel tolvrijstelling te bekomen²⁴⁹. Men onderscheidt het bestaan zowel

(236) Ganshof, *Het tijdperk der Karolingen*, blz. 333-334; Schmitz, *Histoire de l'ordre de St. Benoît*, V, blz. 18.

(237) Zie noot 226. Zie over de meier-leenman: Verriest, *a.w.*, blz. 366.

(238) Piot, *a.w.*, nr 377, blz. 358.

(239) *Ald.*, nr 392, blz. 365.

(240) *Ald.*, nr 192, blz. 161.

(241) *Ald.*, nr 193, blz. 161.

(242) *Ald.*

(243) *Ald.*, nr 125, blz. 100 en nr 244, blz. 213.

(244) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/2, 1158-1166.

(245) Piot, *a.w.*, nr 123, blz. 99 en nr 130, blz. 104.

(246) *Ald.*, nr 59, blz. 54, 1177.

(247) *Ald.*, nr 83, blz. 71.

(248) H. Van Werveke, *De opbloei van handel en nijverheid*, in *Alg. Geschied. der Nederl.*, II, blz. 417.

(249) E. Lesne, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, VI, blz. 401 e.v.

van een doorgangs- als van een markttoel. Wanneer het dan gaat om een abdij zoals Ename, die aan een druk bevaren stroom ligt, halverwege de belangrijke centra Gent en Doornik, dan is het belang nog groter.

Reeds bij de stichting krijgt de abdij *aquam totam cum toto teloneo* ²⁵⁰. Dit betekende voor de abdij een vrij belangrijke bron van inkomsten, alhoewel de tol enkel schijnt geheven te zijn op wijn. De monniken hebben het recht om op *elck stycke* (vat) *wyns, tzy kleene ofte groot* een heffing te doen van *twee stoope ende eenen halfven wyns* ²⁵¹. De oudste tekst die deze hoeveelheid opgeeft is van 1183, toen er een konflikt was gerezen *met allen die voorbij vaarden en wijn bij zich hadden* ²⁵². De abdij hechtte veel belang aan deze wijntol. Ze bracht immers voor haar een oplossing i.v.m. de bevoorrading van wijn voor de eredienst en nog meer voor de spijzen. Waar andere kloosters wijngaarden hadden buiten de Nederlanden, heeft St Salvator zulks niet nodig, alhoewel de stijgende handelsbedrijvigheid de noodzaak om verre domeinen te hebben vermindert ²⁵³.

De tol zal toch nog moeilijkheden opleveren: konflikten met burgers van Oudenaarde zijn veelvuldig, en in 1247, twee jaar nadat de abdij nogmaals in haar recht bevestigd is door Margareta ²⁵⁴, moeten twee inwoners van genoemde stad verschijnen voor de abt, de gerechtsheer over het water, om aan de tol te hebben willen ontsnappen, door in volle snelheid voorbij de aanlegplaats te varen ²⁵⁵.

De aanwezigheid van kloosters gaf reeds vroeg aanleiding tot het ontstaan van jaar- of weekmarkten ²⁵⁶.

Te Ename wordt de jaarmarkt gehouden op 10 oogst, feest van St. Laureins, patroon der parochie. Deze gaat terug tot de eerste helft der XIIe eeuw, athans voor zover na te gaan is, maar, gezien het oude verleden van Ename, is een vroegere datum best mogelijk. In 1154 doet Arnulf van Oudenaarde afstand van de rechten die hij er placht te hebben ²⁵⁷. In tegenstelling met de tol op het water, wordt hier op alle waren een betaling geheven ²⁵⁸.

(250) Gysseling-Koch, *Diplomatica Belgica*, nr 156, blz. 264. In de XVe eeuw wordt het omschreven met: *ighebeel watere, dat es, van den eenen boorde totten anderen van de riviere van der schelden vloeyende te Eynam, ter causen van dien hebbende ende vermoghende alleene igheel watere duere, alle iusticie hooghe, middele ende nedere, de vischerie, tfeer, den tol, vont ende andere baten, prouffytten ende emolumenten ghevallende in de zelve riviere also verre die an Eynam allueert: Beaucarne, a.w., I, blz. 69.*

(251) *Ald.*, blz. 71.

(252) Piot, *a.w.*, nr 67, blz. 62.

(253) Van Werveke, *Comment les établissements religieux belges se procuraient-ils du vin au moyen âge*, in *R.B.P.H.*, II, 1923, blz. 644; J. Craeybeckx, *Un grand commerce d'importation: les vins de France aux anciens Pays-Bas*, blz. 26 e.v. Schmitz, *a.w.*, V, blz. 29.

(254) Piot, *a.w.*, nr 268, blz. 238, en een oorkonde waarbij de Oudenaardse schepenen akte nemen van de beslissing der gravin, *R.A.G., Abdij Ename*, nr 10, f° 14^v.

(255) Piot, *a.w.*, nr 291, blz. 261.

(256) Lesne, *a.w.*, blz. 401-402; Schmitz, *a.w.*, V, blz. 41-43.

(257) Piot, *a.w.*, nr 42, blz. 43.

(258) Beaucarne, *a.w.*, I, blz. 59, e.v.

Tot de rechten op het water uitgeoefend, behoorde ook het veer, tussen de oevers van Ename en Eine ²⁵⁹. De monniken eisten een *feerscat* voor het overvaren, en ze hadden het recht om voor het aanleggen van het veer, palen te planten op beide oevers ²⁶⁰ en ze met een koord te verbinden ²⁶¹.

b. Tolvrijstellingen buiten Ename.

De tolvrijstellingen, die St. Salvator genoot, zijn niet talrijk, maar ze bieden het voordeel, enerzijds gelegen te zijn op de drukke verkeersader, die de Schelde is, en anderzijds de ligging dicht bij belangrijke bezittingen der abdij.

Tot de eerste groep behoort de vrijstelling van betaling van het *wina-gium*, van doorgaand vervoer, in de kasselrij Doornik, sinds 1186 ²⁶² en stroomafwaarts de Schelde geeft de heer van Schelderode, Geraard, in 1189 een bijzondere vrijstelling op het hout en de boomstammen ²⁶³, terwijl 10 jaar later een algemene wordt geschonken, tegen de betaling van 13 *den.* als recognitiecijns ²⁶⁴.

Wat de tweede groep betreft, werd tolvrije doorgang verleend te Lessen door Richildis van Pamele. Het belang lag natuurlijk vooral in de ligging: tussen Hellebecq, Zullik, Opzullik en Ename zelf ²⁶⁵.

In de omgeving van de westelijke groep bezittingen: Pervijze, Kortemark en Handzame, wordt tolvrijstelling verleend te Diksmuide. De burggraaf stelt hen ook vrij van tol in de heerlijkheid van zijn vrouw, te Wallers ²⁶⁶.

III

INKOMSTEN VAN KERKELIJKE AARD

A. Inleiding: de hervormingsbeweging der XIe eeuw.

De XIe eeuw is op het gebied der kerkgeschiedenis gekenmerkt door de zeer belangrijke Gregoriaanse hervorming, welke tot doel had de verwereldlijking van de kerk en haar onderworpenheid aan het lekenom tegen te gaan ²⁶⁷.

De afhankelijkheid der Kerk was het gevolg van de macht welke de leken, van keizer tot lagere heer, hadden weten te verwerven.

(259) In 1335 is de opbrengst van de tol der jaarmarkt 16 *lb.*, die van het veer 100 *lb.* (*R.A.G., Abdij Ename*, nr 207).

(260) Op de oever van Ename is het een gevolg van de schenking van 1063: op die van Eine door de schenking van Filips van de Elzas en Geraard van Landast. Zie hoger blz. 11.

(261) *Beaucarne, a.w.*, I, blz. 69.

(262) *Piot, a.w.*, nr 80, blz. 69.

(263) *Ald.*, nr 94, blz. 77.

(264) *Ald.*, nr 106, blz. 87.

(265) *Ald.*, nr 83, blz. 71; 1186.

(266) *Ald.*, nr 214, blz. 183, 1233 (n.s.). Wallers, Noorderdepart., arr. en kant. Valencijs.

(267) H.E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte, I. Die Katholische Kirche*, blz. 227-234.

In het hier bestudeerde kader dient enkel rekening gehouden te worden met de *Niederkirchen*, gewone parochiekerken, die door de plaatselijke heer waren opgericht en waarover deze volledig beschikte. Het gevolg was dat deze *Eigenkirchen* van hun inkomsten werden beroofd, die afvloeiden naar de heer.

Reaktie hiertegen ontstaat vanaf de Xe eeuw door het optreden van kloosters of kloosterlingen: Cluny, en met minder draagwijdte Brogne, Gorze, St. Vanne ²⁶⁸.

Deze hervormingen hadden het kloosterleven nieuw leven ingeblazen, zodat vele nieuwe stichtingen het licht zagen. Hieronder bevindt zich Ename, dat met haar abten van St. Vaast en St. Bertijns afkomstig onder de invloed van de aktie van St. Vanne moet gestaan hebben ²⁶⁹.

Wanneer later het pausdom zich met de zuiveringsaktie bezighoudt, worden maatregelen getroffen om het *Eigenkirchesysteem* te verzwakken en te doen verdwijnen; dit volgens het principe dat leken niet in het bezit van kerken en tienden mochten zijn, en zeker niet van offeranden, zoals dit werd geformuleerd op de Romeinse synoden vanaf 1059 ²⁷⁰.

Men wil de leken ervan overtuigen afstand te doen van de kerken en van hun investituurmacht ten voordele van de hogere geestelijkheid. Een strikt verbod voor het kerkelijk bezit in lekehanden was vooralsnog onmogelijk uit te vaardigen ²⁷¹.

Alhoewel men de gevolgen van de aktie niet mag overschatten — slechts gedeeltelijk gaven de leken hun kerken af — toch werden een aantal *Eigenkirchen* in geestelijke handen overgedragen, vooral in die van abdijen. Nochtans bleven sekulieren met de *cura animarum* belast.

Na afloop van de Investituurstrijd kon het eigendomsrecht der leken degelijk aangetast worden. De Lateraanse synoden van 1123 en 1139 bepalen dat de lagere *beneficia* enkel door de bisschop kunnen verleend worden, en dat het eigendomsrecht der leken op kerken ontoelaatbaar is ²⁷².

Hierop werd dan het patronaatsrecht opgebouwd, dat wel principieel, minder in feite, een contrast vormde met het *Eigenkirche*-systeem. Deze verandering werd mogelijk gemaakt door de splitsing van het kerkelijk vermogen. De kerk, in ruime betekenis, waarbij men het geheel der inkomsten rekende, viel uiteen, in een vast vermogensdeel voor de heer, en een voor de pastoor. Het eerste bevatte twee derden van de tienden (het *bodium*), het tweede, de rest der tienden en de offeranden (het *altare*) ²⁷³. De bisschop van zijn kant had het recht om een kandidaat-pastoor,

(268) G. Tellenbach, *Libertas, Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites*, blz. 93; Feine, *ald.* Over St. Vanne, zie E. Sabbe, *La réforme de Richard de St. Vannes dans les Pays Bas*, in *R.B.P.H.*, VII, 2, 1928, blz. 551-570.

(269) U. Berliere, *Coup d'œil sur l'histoire bénédictine au moyen âge*, in *Revue liturgique et monastique, speciaal nr.*, 1929, blz. 456.

(270) U. Stutz, *Die Eigenkirche als Element des Mittelalterlich-Germanischen Kirchenrechts*, Darmstadt, 1911 (1959), blz. 46-47.

(271) *Ald.* De Kerk steunde immers op sommige aristokratische kringen, juist bezitters der *Eigenkirchen*, in haar strijd tegen de keizer.

(272) Feine, *a.w.*, blz. 234.

(273) Met *altare* wordt echter ook dikwijls plattelandskerk bedoeld (Zie: Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, blz. 98).

voorgedragen door de heer, de patroon, met de *cura animarum* te belasten.

De verhouding *bodium - altare* is echter, zoals door L. Voet werd aangetoond iets haast specifiek Vlaams ²⁷⁴.

B. De altaria.

De abdij zelf was aan de eerste abt Walbrecht geschonken als eigen bezit, m.a.w. men had te doen met een *Eigenkirche*. De andere kerken te Ename, nl. St. Salvator en St. Laureins worden in de eerste oorkonde niet vermeld. In 1064 spreekt de H. Lietbrecht, bisschop van Kamerijk er wel van, zodat men mag aannemen dat deze door hem of door zijn bemiddeling aan de abdij zijn gekomen. Er wordt bepaald dat niets van hen zal kunnen geëist worden, wat ook het geval is met de St. Vaast-moederkerk te Nederename. Enkel moet deze laatste op Pasen 3 schell. betalen aan de bisschop, terwijl de deken, mits toestemming van de abt, aldaar een seend mag houden ²⁷⁵.

Vanaf 1085 tot omstreeks 1140 vangt een periode aan waarin tarlijke *altaria* in het bezit van Ename geraken.

De eerste van die reeks zijn Kortemark en Handzame, die in hogerge-noemd jaar, door de bisschop van Noyon - Doornik, in het bezit van St. Salvator wordt bevestigd ²⁷⁶.

De bisschop vermeldt in de oorkonde de beperkingen van de schenking, welke te zijnen voordele zijn. Jaarlijks moeten 20 schell. betaald worden, en bij het veranderen van *persona*, de bedienaar der kerk, moet de abdij er 10 geven. De aartsdiaken, of zijn plaatsvervanger, moet om de vier jaar, bij het houden van een seend, onderhouden worden ²⁷⁷.

De volgende gevallen van *altare*-schenking zijn op één na allemaal gebeurd door de bisschop van Kamerijk, diocees waarin Ename lag.

In 1096 wordt de helft en twee jaar later het volledige *altare* van Opbrakel aan abt Tanraad overgemaakt, *sine persona et ab omni episcopali iure libera*, behalve een betaling van 12 den. jaarlijks ²⁷⁸. De draagwijdte hiervan is dus, dat de abdij de inkomsten voor de pastoor voorbehouden mag innen, zo ze deze zelf bezoldigt en onderhoudt ²⁷⁹.

In de volgende jaren wordt door bisschop Otto het *altare* van Chièvres geschonken, weer *sine persona* en mits de betaling van het *cathedraticum* ²⁸⁰. Het *altare* van Welden is eveneens vrij van *persona*, en volgens de kanonieke bepalingen moet de abt aanwezig zijn op de diocesane koncilies. De pastoor, die door de abdij wordt voorgedragen, zal door de bisschop worden belast met de *cura animarum* ²⁸¹.

(274) Voet, *Bodium-redesima*, in *ALMA*, XX, 1950, blz. 207-232.

(275) Piot, *a.w.*, nr 2, blz. 4; Gysseling-Koch, *a.w.*, nr 157, blz. 270.

(276) Piot, *a.w.*, nr 5, blz. 7; Gysseling-Koch, *a.w.*, nr 159, blz. 272.

(277) Over de seend, zie W. Nolet-P.C. Boeren, *Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen*, blz. 209 en 306-308.

(278) Piot, *a.w.*, nr 7, blz. 10 en nr 8, blz. 11.

(279) J. Laenen, *Kerkelijk en godsdienstig Brabant*, I, blz. 231.

(280) Piot, *a.w.*, nr 9, blz. 12.

(281) *Ald.*, nr 10, blz. 13.

Hetzelfde jaar, 1110, brengt ook de oprichting van een kapel te Pamele, de naam voor Oudenaarde op de rechteroever der Schelde, dan nog *Novoburgus* geheten²⁸². Burgers van Oudenaarde hebben van Robrecht II een *alodium* gekregen om de bidplaats op te richten, dit met toestemming van Mathildis, vrouwe van Pamele en van een zekere Godfried, blijkbaar de proost van het kanunnikenkapittel te Ronse. Het is duidelijk dat hijzelf of zijn gemeenschap, met hem aan het hoofd, ook de bezitters zijn van de kerk van Volkegem, waarvan Pamele tot dan toe deel uitmaakte²⁸³. Aan deze kapel, die van de bisschop parochiale bevoegdheid krijgt worden een aantal kleine altaren toegevoegd, *altariola*, t.w. Volkegem, Leupegem, en Edelare. Pamele wordt vrijgesteld van betalingen, maar voor de kleine kerken moet de abt wel *obsonia* betalen.

Omwille van deze vrijstelling van betaling en wegens de speciale dotatie aan haar toegekend, mag men veronderstellen dat de kerk van Pamele werd bediend door monniken zelf. In de bulle van Pascalis II van 1115 wordt dit als volgt geformuleerd: *cella Sancte Marie ... cum parrochia sua, ita libera sicut ab Oddone episcopo constitutum est, et cum altaribus ad eam pertinentibus, id est: Edelar, Lupenghem, Folkenghem, cum altari sancte Marie de Superiore Horenbecha*²⁸⁴. De gewone betekenis van *cella* is juist een deel van een klooster, afgelegen van het hoofdhuis, waar monniken leefden onder een overste, gewoonlijk een prior²⁸⁵.

Het *altare* van St. Maria-Horebeke is niet in Enaamse handen gekomen door een schenking; of zeker niet volledig, want in de zestiger jaren ontstaat een konflikt waarbij Ename aan St. Maartensberg te Kamerijk 30 *schell. moet betalen jaarlijks*²⁸⁶.

Nieuw in de bulle van 1115 is de vermelding van Hellebecq. De villa die door Adelendis van Chièvres werd geschonken enige jaren vroeger²⁸⁷, doet ook vermoeden dat het *altare* door haar in handen van Ename kwam²⁸⁸.

In de volgende jaren zal de abdij nog een reeks andere kerken verwerven, nl. Semmerzake en Melsen in 1117²⁸⁹, Moortsele en Lemberge in 1126²⁹⁰, St. Blasius-Boekel in 1132²⁹¹, Zullik, Tongres-Notre-Dame en de helft van Tongres-St-Martin in 1138²⁹². In alle gevallen is de abdij vrijgesteld van het personaat, maar ze moeten bepaalde betalingen doen.

Te Kluizen richtte de abdij een kapel op, in het kader der ontginning aldaar²⁹³. De geestelijke regeling werd getroffen in 1122 door de bis-

(282) *Ald.*, nr 11 en 12, blz. 14.

(283) *Ald.*, nr 18, blz. 21.

(284) *Ald.*, nr 15, blz. 18 (J.-L. 6471).

(285) E. Amann - A. Dumas, *L'église au pouvoir des laïques (888-1057)* in *Histoire de l'église*, dl. VII, blz. 295.

(286) Piot, *a.w.*, nr 47, blz. 46.

(287) Zie hoger, blz. 9.

(288) Mogelijk is het begrepen in de uitdrukking *omnia appenditia*.

(289) *Ald.*, nr 17, blz. 20.

(290) *Ald.*, nr 25, blz. 26.

(291) *Ald.*, nr 29, blz. 29.

(292) *Ald.*, nr 31, blz. 31.

(293) Zie hoger, blz. 14.

schop van Utrecht. De tienden mogen geheven worden, en de inzegening mag gebeuren door elke rechtgelovige bisschop, daar Utrecht te ver verwijderd is. Als parochiale bevoegdheid krijgt de kapel enkel het recht te begraven, zolang althans de oprichting van een parochie met een pastoor niet nodig gemaakt wordt door het aantal *hospites* ²⁹⁴.

Rechten op de kerk van Eine kan de abdij slechts tijdelijk verwerven: een konflikt met de bisschop van Doornik doer er haar van afzien ²⁹⁵, dit in de periode 1200-1206.

Erder, in 1185 schonk de bisschop van Kamerijk Rogier het *altare van Deurne*, ditmaal met het personaat ²⁹⁶. In 1202 blijkt dat de abdij de bisschop had verzorgd tijdens een ziekte en dat ze daarom beloond werd ²⁹⁷.

In 1218 wordt de abdij vrijgesteld van de betaling van *procuratio* of verblijfsrecht, door hertog Hendrik I ²⁹⁸.

Het *altare* van Oostrozebeke wordt door bemiddeling van de bisschop van Doornik verworven in 1186, in wiens handen de *persona* der kerk afstand had gedaan van zijn rechten ²⁹⁹.

Tenslotte komt ook Berlaar aan de abdij toe, door Jan II van Kamerijk in 1194, waaraan een jaargetijde wordt gekoppeld ³⁰⁰, en Grosage, door een splitsing van de parochie Chièvres ³⁰¹.

Aldaar moeten ook konflikten geregeld worden met de St. Jankommanderie der hospitaalridders, die voor hun *domus pauperum* een eigen kapeiaan willen ³⁰².

Aan de hand van deze gegevens kan men besluiten met te wijzen op het belang van de *altaria* in het totaal bezit der abdij. In de periode vóór 1140 maakt ze zonder twijfel het belangrijkste deel uit, meer dan het grondbezit dat eerder laat een uitbreiding neemt.

Wat de verspreiding dezer kerken aangaat, konstateert men dat ze in grote mate samenvallen met het grondbezit, iets waarop ook n.a.v. de tienden zal teruggekomen worden.

Als zeer belangrijke vaststelling mag tenslotte herhaald worden dat naast de *altaria*, er ook een *cella* bestaat, te Pamele, die door haar bijzondere dotatie althans materieel zelfstandig is t.o.v. de abdij zelf.

(294) *Ald.*, nr 20, blz. 22.

(295) *Ald.*, nr 108, blz. 80 ; nr 109, blz. 90.

(296) *Ald.*, nr 72, blz. 65.

(297) J. Goetschalckx, *Oorkondenboek der Wittheerenabdij van St. Michiels te Antwerpen*, nr 43, blz. 67.

(298) Piot, *a.w.*, nr 121, blz. 98. Deze oorkonde werd bevestigd door de toekomstige Hendrik II. *Ald.*, nr 122, blz. 98. F. Prims, in de mening dat ze nog niet uitgegeven was, gaf er een regest van naar het *cartularium* der St. Michielsabdij (*R.A.A.*, nr 3, blz. 19) in zijn *Geschiedenis van Antwerpen*, II, 4, blz. 73.

(299) Piot, *a.w.*, nr 78, blz. 68.

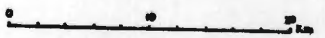
(300) *Ald.*, nr 424, blz. 388 ; *R.A.G.*, *abdij Ename*, oorkonde 99 bis. Het gaat hier om Berlaar bij Lier.

(301) Als kapel wordt Grosage vermeld in de bullen van 1182 van Lucius III (Piot, *a.w.*, nr 61, blz. 55 ; J.L. 14593). Als afzonderlijke parochie wordt ze opgericht in 1234, *Ald.*, nr 218, blz. 186.

(302) *Ald.*, nr 65, blz. 60 ; nr 198, blz. 166.

ALTARIA

NAAR E. DE MOREAU, HISTOIRE DE L'ÉGLISE EN BELGIQUE, VI, PLATEAU 2.

B. De Tienden.

Het verwerven van tienden, en meer bepaald het *bodium* of twee derden van het totaal, was voor abdijen, die recent gesticht waren van uiterst groot belang. Veel meer dan de oudere waren ze afhankelijk van de inkomsten ervan, daar hun domein, verhoudingsgewijze, veel meer uit kerkelijke bezittingen bestond dan uit domaniale. Het gevolg is dat ze meer dan de oudere kloosters kunnen ontsnappen aan de crisis welke in de XIIIe eeuw wordt veroorzaakt door de daling der geldwaarde³⁰³. Het in pand nemen van vele tienden en het kopen van gronden moge een bewijs zijn van de geldvoorraad, die nieuwe instellingen hadden. Van de cijzen in geld daalde immers de koopkracht, terwijl de tienden, steeds een vaste verhouding van de voortbrengst, hun waarde behielden.

Door de gregoriaanse hervorming komen de tienden weer in handen der Kerk, meestal echter bij monniken, die evenzeer als daarvóór de leken, de tienden afwendden van de parochiekerk, om ze voor eigen onderhoud te gebruiken³⁰⁴.

1. *Verspreiding der oude tienden.*

De ontwikkeling van het tiendbezit doet zich slechts voor vanaf het tweede deel van de XIIe eeuw, en vooral gedurende de volgende, terwijl vóór 1150 slechts sporadisch van tienden gewag wordt gemaakt, nl. te Ename, Nederename en Arleux-en-Gohelle, alsook enkele verspreide stukken o.a. te Vloesberg³⁰⁵.

De verwerving van tienden geldt vooral voor parochies, waar de abdijs reeds het personaatsrecht uitoefende. Hier beschikken ze dan over het totaal der opbrengsten: de volledige tienden en de offeranden.

Dit geldt in het bijzonder voor de plaatsen binnen het land van Aalst gelegen: in Ename en Nederename bezat de abdijs de tienden reeds van in het begin geheel of gedeeltelijk³⁰⁶. Een volledige lijst van de tienden in genoemde streek vindt men in de lijst van 1335. Deze vermeldt tienden te Semmerzake, Melsen, Oosterzele, Volkegem, St. Maria-Horebeke, Vrijsbeke, Welden, Ename en Nederename³⁰⁷.

Te Semmerzake is de abdijs in het bezit van het grootste deel der tienden al van vóór 1244, en de rest komt in haar handen wanneer 2/5 van de twee derden in pand worden gegeven voor 60 lb. vlaams. Deze pand is na vier jaar terugkoopbaar, maar slechts door Boudewijn zelf of zijn erfgenaam³⁰⁸.

(303) H. Pirenne, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel*, blz. III; Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, blz. 117-118.

(304) Amann-Dumas, *a.w.*, blz. 288-289.

(305) Zie hierover verder.

(306) In de stichtingsoorkonde wordt de helft van de tiende te Nederename vermeld. Die te Ename was zeker begrepen in de schenking der abdijs zelf, daar er nog geen onderscheid tussen het *bodium* en het *altare* werd gemaakt. De andere helft te Nederename komt later in haar bezit, zonder dat hierover iets bekend is.

(307) R.A.G., *Abdijs Ename*, nr 207.

(308) *Ald.*, nr 9, f° 56^v en 57^v.

De twee derden te Melsen komen haar toe in 1246, wanneer Arnult Hamer er afstand van doet ³⁰⁹.

De tiende van Oosterzele was oorspronkelijk in handen van Raas van Gentbrugge, leenman van Godfried van Scheldewindeke: maar in 1222 verkoopt hij ze voor 200 *lb.* en 2 mark aan Ste Veerle te Gent ³¹⁰. Deze komt overeen met St Salvator, in 1230, dat deze abdij op haar beurt de kerkelijke inkomsten zou overkopen, voor genoemde prijs na verloop van 12 jaar ³¹¹, wat dan ook gebeurt in 1242 ³¹².

Te Volkegem wordt in 1206 door een zekere Wouter één derde der tienden verpand voor 64 mark ³¹³ en in Welden komen ze broksgewijze toe, zo dat ze in hun geheel worden bevestigd door de bisschop in 1221 ³¹⁴.

Twisten zijn menigvuldig: te Etikhove en te Opbrakel, waar de abdij de tienden slechts gedeeltelijk int ³¹⁵.

In het graafschap Henegouwen bezit de abdij delen van tienden te Vloesberg, Chièvres, de beide Tongres en Zullik.

Te Vloesberg dateren ze reeds van vóór 1150 ³¹⁶, maar in 1195 tracht Geraard van Hamaïde er nog rechten op te doen gelden ³¹⁷. In Chièvres worden de hospitaalridders verplicht ze te betalen voor gronden van de abdij. In de andere hogergenoemde plaatsen wordt haar één derde geschonken ³¹⁸.

De tienden te Oostrozebeke worden door de abdij opgekocht, of door ruil bekomen vanaf 1220, waarbij ze in een proces worden bekrachtigd in 1247 ³¹⁹. In dat jaar worden ze gekocht voor het gehucht Koppenolle voor 60 *lb.* vlaams ³²⁰.

De meest belangrijke ekscentrisch gelegen groep is Kortemark-Handzame-Werken. De abdij heeft het *altare* in de eerste twee plaatsen, maar het derde is in handen van St. Elooi te Noyon ³²¹. Het *bodium* was echter in de drie gevallen in handen van de heer van Pamele, Arnulf. Deze ruilt ze met de abdij voor een *allodium* te Everbeek en te Ouwegem, alsook voor een grond en een woud te Vloesberg, in 1219 ³²². De abdij St. Elooi is er niet mee ingenomen dat zij niet de hand op de tienden te Werken heeft kunnen leggen, waarmee ook de bisschop van Kamerijk,

(309) Piot, *a.w.*, nr 260, blz. 229.

(310) *Ald.*, nr 113, blz. 93. Datum foutief aldaar: *cartularium* nr 3, blz. 246 en nr 6, f° 33^r geven 1222.

(311) *Ald.*, nr 191, blz. 160.

(312) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 9, f° 58^r.

(313) Piot, *a.w.*, nr 111, blz. 91.

(314) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, *oorkonde nr 134 bis*. Bevestiging van Raas van Gavere en Walter van Kortrijk, *ald.*, *oork. nr 138 bis*.

(315) Etikhove: Piot, *a.w.*, nr 241, blz. 210. Opbrakel: *ald.*, nr 184, blz. 152; nr 194, blz. 162; nr 203, blz. 173; nr 204, blz. 174; nr 196, blz. 164; nr 197, blz. 165. *R.A.G.*, *Abdij Ename*, *oork. zonder nr, 9 mei 1224*.

(316) Piot, *a.w.*, nr 380, blz. 359.

(317) *Ald.*, nr 100, blz. 82.

(318) *Ald.*, nr 65, blz. 60, 1183; *ald.*, nr 139, blz. 111; *R.A.G.*, *abdij Ename*, *oorkonde 111 bis en 332/5, 1207*.

(319) Piot, *a.w.*, nrs 132, 160, 161, 162, 172, 233, 234, 237 en 316.

(320) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, *oorkonde 272 bis*.

(321) Piot, *a.w.*, nr 137, blz. 110, 1221.

(322) *Ald.*, nr 427, blz. 391, 1219.

die te hunnen voordele is tussengekomen, verveeld zit. Tenslotte geven ze toch hun toestemming omdat alzo tienden werden onttrokken aan lekehanden³²³. Het derde deel dat behoort bij het *altare* werd door Ename afgekocht van Boudewijn Bochart, die dat van St. Elooi hield³²⁴. St. Salvator zal hiervoor aan de abdij 47 *sol.* jaarlijks moeten betalen op de synode te Doornik of in de priorij Wavrin³²⁵.

In Kluizen worden de tienden geïnd door de abdij Nonnenbos. Na een geschil wordt bepaald dat deze aan de *curtis* van Ename 20 *sol.* vlaams moet betalen voor de oude tienden³²⁶.

De Artesische bezitting Arleux-en-Gohelle levert de abdij twee derden op, en wel sinds 1063. Het innen ervan te Willerval en Oppy is te verklaren door de splitsing van de oorspronkelijke parochie Arleux³²⁷. In deze afgelegen bezitting heeft de abdij dikwijls moeilijkheden gehad om haar rechten te doen gelden³²⁸. Voor het aangrenzende Gavrelle moet de abdij aan een kanunnik van O.L.V te Atrecht, Simon, *persona* aldaar, 6 *den.* jaarlijkse cijns betalen. Op deze regeling van 1191 volgt er een in 1251, waarbij perceel per perceel wordt aangeduid of de tienden zullen geïnd worden door Gavrelle of Arleux³²⁹.

2. Verspreiding der nieuwe tienden.

Een onderscheid wordt gemaakt tussen de nieuwe en de oude tienden: laatstgenoemde worden betaald voor gronden welke reeds lang in kul-

(323) *Ald.*, nr 129, blz. 103.

(324) *Ald.*, nr 137, blz. 110 en nr 145, blz. 116.

(325) *Ald.*, nr 145, blz. 116, 1224. Kleine stukken moeten nog gekocht worden. Ze zijn waarschijnlijk ontsnapt aan de macht van Arnulf: *Ald.*, nrs 138, 143, 146, 171, 176, 285, 286. De *oorkonde 108 bis* (R.A.G.) van 1201 geeft reeds bepalingen en overeenkomsten van rechtshandelingen die zich bijna 30 jaar later afspeelen. We moeten ze dan ook als waarschijnlijk vals beschouwen.

(326) Piot, *a.w.*, nr 229, blz. 198, 1237.

(327) In de stichtingsoorkonde vindt men: schenking van de kerk en van de tiende, behalve het deel dat aan het *altare* is voorbehouden, m.a.w. het *bodium*. Deze vorm *ecclesia de Asilogiis ... excepta ea ...* was aanleiding tot een verkeerde interpretatie in de bulle van 1070 die vermeldt *ecclesia de Asilogiis*. Een bewijs dat het hier niet om de kerk maar om het *bodium* gaat vindt men in de bulle van 1148 (Piot, *a.w.*, nr 38, blz. 37) waar staat *duas partes decime*. Verder ook *ald.*, nr 133, blz. 106 en nr 428, blz. 392: *nos* (bisschop van Atrecht) *et presbiter de Aslues tertiam partem percipimus in omnibus curtibus in quibus ... Eihamensis ecclesia percipit duas partes*. De bisschop van Atrecht is patroon aldaar (zie A. Longnon, *Pouillès de la province de Reims*, VI, 1, blz. 266-267). In de bulle van 1115 is er ook sprake van *ecclesia de Abbeties*. De identificatie van Piot en ook Gysseling, in zijn *Toponymisch Woordenboek*, I, blz. 78 gaat niet op. Aubechies, zoals ze identificeren, is immers in handen van de abdij aldaar (zie *Monasticon belge*, I, blz. 195). Het gaat hier om niets anders dan om een verschrijving voor Arleux-en-Gohelle, dat elders niet in de oorkonde voorkomt.

(328) Piot, *a.w.*, nr 46, blz. 45.

(329) *Ald.*, nr 324, blz. 302. De datering is echter verkeerd: 1191 i.p.v. 1281. De tekst is verder korrupt uitgegeven op twee plaatsen: op de opengelaten plaats moet komen *Gaverete*, en op de volgende regel *delegati nos* i.p.v. *delegatorios* (zie hiervoor R.A.G., *Abdij Ename*, nr 8, blz. 114-115). Piot, *a.w.*, nr 296, blz. 266; *ald.*, nr 295, blz. 265, 1250.

tuur zijn gebracht, de andere voor recent ontgonnen land, of waarvan zich niemand nog herinnert dat het eens bewerkt werd ³³⁰.

In verband met de toekenning der nieuwe tienden werd een grote rol gespeeld door het 4e Oekumenisch Concilie van Lateranen, gehouden in 1215 door Innocentius III ³³¹. Hierin wordt gezegd: *Decernimus ergo, ut de alienis terris, et amodo acquirendis, etiamsi eas propriis manibus aut sumptibus deinceps excoluerint, decimas persolvant ecclesiis, quibus ratione praediorum antea solvebantur; nisi cum ipsis ecclesiis aliter duxerint componendum* ³³².

In 1246 krijgt de abdij van Innocentius IV de toestemming om de nieuwe tienden te heffen, in dezelfde mate waarin ze de oude heffen, in die parochies waar de monniken het patronaatsrecht hebben ³³³.

Deze tienden, meer nog dan de andere, gaven aanleiding tot vele konflikten, waarvan talloze oorkonden, die er een einde aan stellen, getuige zijn.

Twee derden der nieuwe tienden werden in Oosterzele op de plaatsen *Bernensberge, Singet* en *Lopreshov* gehouden door Godfried van Scheldewindeke ³³⁴. Deze geeft ze aan St. Baafs in pand voor 100 lb. vlaams, afkoopbaar na verloop van 5 jaar. De abdij van Ename, die het patronaatsrecht daar uitoefent, mag ook dit pand afkopen, zo Godfried het niet zou kunnen, en mag dan zolang de tienden houden tot hij kan betalen ³³⁵.

In 1244 betaalt Ename, voor het vrijkopen van de verpande tiende 100 lb. aan St. Baafs en 20 lb. aan Godfried ³³⁶. Daar de tiende echter bestemd was voor het onderhoud van de kapelaan van de heer, moet deze hem een nieuwe dotatie toekennen, ten bedrage van 12 mud haver ³³⁷.

In Mater wordt door Arnulf van Oudenaarde twee derden der tienden toegekend op een grond, 8 bunder groot, die de abdij van genoemde heer in cijns hield, en die door haar van weidegrond in akkerland was omgezet ³³⁸. Een geschil met St. Pieters van 1248 over nieuwe tienden op de *Wedde* te Ename en kleine tienden te Houwaart en Bambrugge ³³⁹ wordt

(330) P. Viard, *Histoire de la dime ecclésiastique dans le royaume de France aux XIIe et XIIIe siècles*, blz. 26.

(331) In oorkonden voor St. Salvator wordt er op gezinspeeld naar aanleiding van verschillende overeenkomsten: Piot, *a.w.*, nr 166, blz. 134; nr 178, blz. 146 en nr 185, blz. 153, respectievelijk van 1228, 1229, 1230.

(332) J. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, dl XXII, kol. 1042, canon LV.

(333) Piot, *a.w.*, nr 261, blz. 230, 4 mei 1246.

(334) Deze plaatsen zijn niet juist te identificeren; geen enkele diplomatische of kartografische bron kan ons helpen bij de identifikatie van *Singet* (of *Scinget?*) en *Lopreshov* (of *-es*). *Bernensberge* is wel het huidige Betsberge. Hier is nog een bos, misschien een deel dat niet aan rooiing onderworpen is geworden, welke door de aanwezigheid van nieuwe tienden zou kunnen bewezen worden. Op de figuratieve kaart van 1658 (*R.A.G., Abdij Ename*, nr 296, kaart 4) wordt het toponiem *Berch* gebruikt.

(335) Piot, *a.w.*, nr. 224, blz. 193 en nr 225, blz. 194.

(336) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 9, f° 57^v.

(337) *Ald.*, f° 57^r.

(338) Piot, *a.w.*, nr 142, blz. 114, 1224.

(339) Bambrugge: gelegen ten zuid-oosten van de kouter van Nederename (zie *R.A.G., Abdij Ename*, nr 322).

beslecht volgens het principe dat voor grond, door een abdij *propriis manibus et sumptibus* ontgonnen, ook door haar de tienden worden geïnd ³⁴⁰.

Te St. Maria-Horebeke moet St. Salvator een proces inspannen tegen haar voogd ³⁴¹, en te Welden worden ze afgekocht, samen met de oude tienden, van Willem van Welden ³⁴².

Inzake de twist tussen Ename en St. Maartens te Doornik werden de de tienden te Vloesberg verdeeld volgens de regeling van het Koncilie van 1215, daar de eerste het personaat had en de tweede de grond uitbaatte ³⁴³.

Te Chièvres en de beide Tongres krijgen de hospitaalridders vrijstelling van betaling der nieuwe tienden op de gronden, die ze zelf hebben ontgonnen ³⁴⁴.

In Outrijve betaalt de abdij ook geen tienden op de gronden die ze ontgonnen heeft, maar dit recht wordt haar betwist ³⁴⁵.

Met de ridder van Goetsenhoven komt Ename overeen de nieuwe tienden te Deurne in de helft te verdelen: hij houdt de tienden in leen van de bisschop van Luik, de abdij is echter *patronus* ³⁴⁶.

In Kluizen moet de abdij geen nieuwe tienden betalen, tenzij wanneer ze zijn uitgegeven aan anderen o.a. in helftwinning; is dit het geval dan int Nonnenbos de tienden ³⁴⁷.

3. De tienden op de aangroei van het vee.

In feite vormt de tiende op de aangroei van het vee geen aparte soort, maar behoort ze gewoon bij de oude tiende. Nochtans hebben de voorwaarden om ze te betalen veel gemeen met die van de nieuwe tienden. Zo moet de abdij ze niet betalen te Outrijve, noch te Mater, wanneer ze de dieren *propriis sumptibus duxerit nutienda* ³⁴⁸. Geeft ze ze uit in andermans handen, dan moet de tiende wel betaald worden.

Omgekeerd, eist de abdij de betaling van de tienden van de abdij van Loos, die te Chièvres haar vee aan leken had uitgegeven ³⁴⁹. Een regeling wordt getroffen waarbij deze Cisterciënsers 1200 dieren mogen houden, de helft in eigen beheer, de rest in lekehanden, zo dat ze vrijgesteld zijn voor de eerste, niet voor de andere helft.

In deze parochie worden de hospitaalridders eveneens vrijgesteld van de betaling van deze tienden ³⁵⁰.

(340) Piot, *a.w.*, nr 284, blz. 252.

(341) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 6, f° 72^v, maart 122(?).

(342) Piot, *a.w.*, nr 413, blz. 374. V66r 1197.

(343) *Ald.*, nr 185, blz. 153, 1230.

(344) *Ald.*, nr 65, blz. 60, 1183.

(345) *Ald.*, nr 200, blz. 169, 1231 en nr 222, blz. 191, 1236.

(346) *Ald.*, nr 166, blz. 134.

(347) *Ald.*, nr 229, blz. 198, 1237.

(348) Outrijve: *Ald.*, nr 222, blz. 191; Mater: R.A.G., *Abdij Ename*, nr 6, f° 84^r.

(349) Piot, *a.w.*, nr 248, blz. 218; nr 249, blz. 219; nr 250, blz. 219. Ook *Depart. Arch. Noorden (Rijsel), fonds abdij Loos*, 27 H 9, nr 113.

(350) Zie noot 344.

4. De kleine tienden.

In tegenstelling met de grote tienden, geheven op graangewassen, heeft men ook kleine tienden op nijverheidsgewassen of groenten ³⁵¹.

Te Arleux-en-Gohelle int men de tiende op bonen en vlas op alle hoeven, welke niet van de bisschop zijn. Ename int er de twee derden, van de rest ontvangt de bisschop twee delen en de pastoor één ³⁵².

De *decima minuta* van Houwaart wordt bevestigd in Enaams bezit na de twist met St. Pieters ³⁵³, en te Geron wordt zij door St. Salvator in cijns gehouden van St. Maartens van Doornik voor 5 *sol.* ³⁵⁴.

5. De vormen van verwerving der tienden.

Uit het voorgaande kan men opmaken dat op drie manieren tienden in de handen komen van geestelijke instellingen, en meer bepaald van Ename: schenking, koop en verpanding.

De aankoop van tienden hield in dat men beschuldigd zou kunnen worden van simonie: het Koncilie van 1215 bepaalde *ne religiosi recipiant decimas de manu laicali* ³⁵⁵. Met de tijd echter verzwakten de gewetensbezwaren ³⁵⁶, en in 1246 geeft Innocentius zelfs de toestemming om tienden terug te kopen: *decimas preterea et possessiones ad ius ecclesiarum vestrarum spectantes que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum, et ad ecclesias ad quae pertinent revocandi libera sit vobis de nostra autoritate facultas* ³⁵⁷.

Op twee plaatsen kocht de abdij tienden, nl. te Welden, reeds op het einde van de XIIe eeuw en te Koppenolle (Oostrozebeke) in 1247 ³⁵⁸. Het is echter zeker dat een aantal schenkingen niets anders waren dan kopen, maar die niet met deze naam werden aangeduid, om niet van simonie verdacht te kunnen worden ³⁵⁹.

Zeer frekwent is het in pand nemen van tienden, welke lekeheren wegens geldgebrek tijdelijk van de hand moesten doen. Nochtans werd het zo aan boord gelegd dat de tienden dan voorgoed aan de abdij bleven ³⁶⁰.

Ook deze vorm van verwerven had een aspekt dat door de kerk afgekeurd zoniet verboden was. Immers gedurende de tijd van verpanding, inde de schuldeiser de tienden, zonder dat daardoor het kapitaal ver-

(351) Viard, *a.w.*, blz. 26.

(352) Piot, *a.w.*, nr 133, blz. 106 en *Ald.*, nr 428, blz. 392. Hier staat foutief *LIII* i.p.v. *lini*.

(353) *Ald.*, nr 284, blz. 252, 1248.

(354) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/14.

(355) Mansi, *a.w.*, dl XXII, kol. 1047-50, *canon LXI*. Zie hierover Amann-Dumas, *a.w.*, blz. 466 en Viard, *a.w.*, blz. 139.

(356) G. Chartier, *Les dimes du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, blz. 32.

(357) Piot, *a.w.*, nr 262, blz. 233. In 1247 wordt dit nogmaals bepaald in een pauselijke dekretale: *ald.*, nr 270, blz. 240, 12 juli 1247.

(358) Zie hoger, blz. 38.

(359) Chartier, *a.w.*, blz. 32; Viard, *a.w.*, blz. 99.

(360) *Ald.*, blz. 172.

minderd werd; men stond voor een verdoken woeker ³⁶¹. Nochtans wakkerde Alexander IV (1254-61) zulke kontrakten aan ³⁶². Trouwens het werd toegelaten om goederen in pand te nemen, zo ze zich onwettig in handen van de schuldenaar bevonden ³⁶³.

Het oudst bekende pand voor Ename is van 1184, met betrekking tot Welden ³⁶⁴; in 1196, ook aldaar, en zo gedurende de ganse eerste eeuw-helft ³⁶⁵.

6. De aanslag der tienden.

Principieel bedroeg het bedrag dat werd opgeëist een tiende deel van de opbrengst. In vele gevallen echter was deze aanslag lager, en vooral in deze periode tekende zich dat af ³⁶⁶. Voor Ename schijnt het wel vast het tiende deel geweest te zijn. Wanneer immers in Arleux drie lieden maar het elfde deel betalen, worden zij door een rechterlijke uitspraak verplicht het rechtmatige tiende deel te geven ³⁶⁷.

C. De Offeranden.

De offeranden of *oblaciones* maakten deel uit van het *altare*, en waren schenkingen van gelovigen aan de geestelijken gedaan, ter gelegenheid van de mis, al dan niet gekoppeld aan de toediening van sakramenten (o.a. huwelijk), of bij een begrafenis.

Cijfers die het belang ervan aantonen in het geheel der abdij-inkomsten zijn niet te geven. Dit moet echter niet gering geweest zijn ³⁶⁸. Getuige de hardnekkige verdediging ervan door de monniken tegen andere geestelijke instellingen.

De pausen schonken de abdij het recht om iedereen te begraven die de wil daartoe te kennen had gegeven ³⁶⁹. De uitvaart ging gepaard met offeranden in natura, in geld of bestaande uit kaarsen ³⁷⁰. In parochies waar twee geestelijke instellingen mochten begraven moest men een verdeling treffen over de offeranden, meestal zo dat het grootste deel werd geïnd door de parochiekerk ³⁷¹. Ook buiten de parochie kon men rechten doen gelden, bv. wanneer een eigen parochiaan elders werd begraven ³⁷².

(361) Piot, *a.w.*, nr 70, blz. 64, 1184: ... *ecclesia Eibamensis in pignus accepit decimam quandam erga Sigerum de Welline IIII marcis, qui et fructus decime nobis concessit in elemosinam...* Een gelijkaardig geval ook *ald.* nr 102, blz. 84, 1196.

(362) Chartier, *a.w.*, blz. 35.

(363) Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, blz. 106-107.

(364) Zie noot 361.

(365) Zie eveneens aldaar.

(366) Viard, *a.w.*, blz. 28-32.

(367) Piot, *a.w.*, nr 258, blz. 227, 1245.

(368) Ganshof, *Medieval agrarian society*, blz. 313.

(369) Piot, *a.w.*, nrs 15, 38, 61, 262.

(370) *Ald.*, nr 100, blz. 81; nr 177, blz. 146.

(371) Bij geschillen tussen Ename en de hospitaalridders: *ald.*, nr 65; de kunniken van Oudenaarde, *ald.*, nr 177; de abdij Maagdendal, *ald.*, nr 211.

(372) *Ald.*, nr 177, blz. 145.

Bij de toediening van het huwelijk, en de mis welke daarbij werd gezongen, werden eveneens *oblaciones* geschonken ³⁷³.

De meest regelmatige manier om ze aan te bieden was natuurlijk de gewone mis van elke dag, maar vooral die van de feestdagen: Kerstmis, O.L.Vrouw Lichtmis, Pasen en Sinksen. De abdis van Maagdendale ziet expliciet af, bij de voorwaarden van de vestiging in Pamele, van alle offeranden op deze dagen ³⁷⁴.

Het lezen van de dodenmis, en het vieren van het jaargetijde of *anniversarium* gaf eveneens aanleiding tot schenkingen van renten, van gronden of van rechten. Eerstgenoemde soort kon zowel wegen op een hofstede, op grond, en soms op molens ³⁷⁵. Het geld kon aangewend worden voor de aankoop van kaarsen ³⁷⁶ of het instellen van een pitantie ³⁷⁷.

Johanna van Konstantinopel vestigt een *anniversarium* en schenkt daarbij 28 bunder in Kluizen ³⁷⁸, terwijl de burggraaf van Diksmuide tolvrijheid verleent, zo hij in het *kalendarium* der abdijs wordt opgetekend ³⁷⁹.

D. Het belang der kerkelijke inkomsten in het abdijsdomein.

De kerkelijke inkomsten: *altaria*, tienden en offeranden zijn van meer en meer belang gaan worden voor het abdijsdomein, naarmate de middeleeuwen vorderden ³⁸⁰. Nochtans zijn het in absolute cijfers uitgedrukt, nog steeds de domaniale inkomsten welke het belangrijkste zijn. Cijfers die zulks staven kunnen enkel gegeven worden voor 1335, jaar waarin voor Ename de oudst bewaarde bezitslijst is opgesteld. Hier staan voor de abdijs 9 tienden vermeld, gelegen in het land van Aalst, en waarvan er 8 in de hier vermelde periode in Enaams bezit zijn ³⁸¹.

Ter vergelijking kan men een lijst opstellen der 8 *curtes*, die het meest opbrengen:

	<i>curtes</i>		<i>tienden</i>	
← Hellebecq		350 lb.	Oosterzele	60 lb.
Bossuit	ca.	297 lb.	Welden	50 lb.
Zullik		280 lb.	Volkegem	50 lb.
Kortemark		260 lb.	Ename en Nederename	36 lb.
Pervijze	ca.	176 lb.	Semmerzake	28 lb.
Houwaart		135 lb.	Melsen	22 lb.
Oostrozebeke		100 lb.	Horebeke	20 lb.
Geron		100 lb.	Vrijsbeke	ca. 18 lb.

(373) *Ald.*

(374) *Ald.*, nr 55, blz. 51: voor de dagelijkse offeranden (Pervijze) *ald.*, nr 211, blz. 181: voor de feestdagen (Pamele).

(375) Zie noot 245.

(376) *R.A.G., Abdijs Ename*, nr 8 f° 68r: ... *Beatrix... viginti quinque libras... legaverit ea conditione... quod de iisdem... libris redditus, fructus seu proventus perpetui emerentur... duo cerei quilibet ponderis novem librarum.*

(377) *Piot, a.w.*, nr 83, blz. 71; nr 292, blz. 262.

(378) *Ald.*, nr 165, blz. 133.

(379) Zie hoger, noot 266.

(380) *Ganshof, a.w.*, blz. 287 en 313.

(381) Moortsele kwam pas na 1250 in bezit der abdijs.

Gegevens over de opbrengst der *altaria* zijn nergens terug te vinden, natuurlijk ook omdat de offeranden niet toelieten een vast bedrag te bepalen.

Het is wel mogelijk de rijkdom van St. Salvator te meten aan die van andere abdijen of kapittels: Ename heeft in bezit of in cijns 25½ *altaria* in de periode 1063-1250³⁸². Daarentegen heeft het St. Pieterskapittel van Rijsel er 27³⁸³, terwijl de abdij van Tongerlo, weliswaar van de Premonstratenzerorde, 17 kerken en 13 kapellen bedient³⁸⁴. De abdij van Affligem staat hier natuurlijk ver boven, uitgestrekt als ze is met haar talrijke prioraten³⁸⁵.

De abdij heeft voor alle plaatsen binnen het Land van Aalst waar het *bodium* wordt geïnd ook het *altare*. Buiten die ruimte heeft ze maar het altaar voor 3 plaatsen van de 7 waar ze dat deel der tienden heft³⁸⁶.

Het totaal aantal plaatsen waar een deel der tienden wordt geïnd is 24. Voor de abdij van St. Truiden ligt dit iets hoger: 26 waarvan slechts 6 *bodia*³⁸⁷. Het St. Pieterskapittel van Rijsel heeft tienden in 27 parochies, waarvan in 10 het *bodium*³⁸⁸.

Deze cijfers gelden enkel voor de oude tienden, aangezien voor de *novales* soms vrijstelling werd verleend, en vooral omdat er nieuwe ontginningen moeten zijn. De regel geldt dat ze in dezelfde mate als de oude worden geheven in een parochie.

Het innen der tienden, soms in regie of in pacht gegeven³⁸⁹, was niet van toepassing hier. De abdij had zelf uitbatingcentra vlakbij de plaats waar ze moesten geheven worden. Het is zelfs met het oog daarop waarschijnlijk dat te Arleux een *curtis* werd in gebruik genomen.

IV

BESLUIT.

In de XIe en XIIe eeuw is in de schoot van de Kerk een grote hervormingsbeweging aan de gang, die een hernieuwde godsvrcht tot gevolg heeft. Deze uit zich in het stichten en begunstigen van talrijke abdijen. Eén daarvan, maar een der weinige benediktijnerabdijen, is die der monniken van Ename, opgericht onder het vokabel O.L.V., maar daarna St. Salvator geheten. Ze werd opgericht op een der oude steunpunten van Lotharingen tegen Vlaanderen, wanneer het *castrum* van Ename in handen valt van de Vlaamse graven.

(382) Slechts twee zijn in cijns gehouden.

(383) Hautcœur, *Histoire de St. Pierre de Lille*, I, blz. 135-136.

(384) H. Lamy, *L'abbaye de Tongerlo depuis sa fondation jusqu'en 1263*, blz. 305-327.

(385) E. De Moreau, *Histoire de l'église en Belgique*, II, 181, n. 4.

(386) Nl. Handzame, Kortemark en Oostrozebeke.

(387) G. Simenon, *L'organisation économique de l'abbaye de St. Trond depuis la fin du XIIIe siècle jusqu'au courant du XVIIe*, blz. 245 e.v.

(388) Chartier, *a.w.*, blz. 42 e.v.

(389) Viard, *a.w.*, blz. 60-71.

Dan vangt een periode aan van bijna 200 jaar, welke in dit artikel worden behandeld, en waarin het domein volledig wordt uitgebouwd. De vorm waarin het rond het midden der XIIIe eeuw is gegoten, zal, op enige uitzonderingen na, onveranderd blijven tot aan het einde van het bestaan der abdij in de laatste jaren der XVIIIe eeuw.

De stichting welke gepaard gaat met het schenken van een belangrijke dotatie, wordt gevolgd door een dertigtal jaren die men zonder aarzelen kan bestempelen als een moeilijke inzet. Een keerpunt vormen de laatste jaren van de XIe eeuw, wanneer de grondbezittingen, maar vooral de *altaria* in handen van de abdij komen.

De evolutie zal zich echter weinig uiten in het tweede kwart der XIIe eeuw op domaniaal vlak. De bouw van een nieuwe kerk en abdijskompleks, op de plaats van de oude *portuskerk* St. Salvator kost veel geld voor de abdij, die in het begin slechts 12 monniken mocht tellen³⁹⁰. Moeilijkheden zullen dan ook veelvuldig rijzen tussen abt en konvent.

Vanaf het midden der eeuw, en vooral onder het abbatiaat van Giselbrecht II zal de abdij een hoge expansie kennen. Dit blijkt uit de aanwinsten op het gebied van gronden, maar ook uit het verzamelen van tienden.

Het einde der XIIe en de eerste helft der XIIIe eeuw zijn te kenmerken door een stabilisatie van het domein; de aangroei houdt stilaan op, moeilijkheden doen zich voor, nieuwe uitbatingsvormen komen in zwang.

Het belang van de verschillende perioden in de ontwikkeling van het grondbezit kan best aangeduid worden door een schatting der oppervlakte der aanwinsten: in 1063: ca 341 ha

in 1092 - 1191: 1962 ha + ?

in 1191 - 1250: 329 ha + ?

Zoals reeds hoger gezegd mag men zich niet enkel laten leiden door het grondbezit. Meer immers dan de oude abdijen zijn de nieuwe gekenmerkt door een veel groter aandeel van de kerkelijke inkomsten in het totale abdij-inkomen. Absolute cijfers kan men echter niet geven.

De daling der geldwaarde heeft de abdijen in de XIIIe eeuw zeer zwaar getroffen, zoals trouwens alle grootgrondbezitters. De cijzen in geld verloren veel van hun waarde. De andere in natura bepaald, alsook inkomsten van *altaria* en tienden, die een vast deel van de totale opbrengst van de oogst vertegenwoordigen, behielden echter hun waarde.

Nieuwe abdijen, en meer in het bijzonder Ename, met een relatief groot aandeel kerkelijke inkomsten, hadden minder te lijden van de muntontwaarding. Nochtans gaan ook die achteruit in de tweede helft der XIIIe eeuw en in de volgende, waardoor Ename een aantal goederen moet verkopen en leningen aangaan.

Naast deze monetaire tegenslagen, dienen ook de usurpaties van abdijsvertegenwoordigers, de meiers, en interne moeilijkheden tussen abt en konvent als de belangrijkste oorzaken aanzien te worden voor het verval.

De eerste vijftig jaren der eeuw waren nochtans gekenmerkt door een

(390) Piot, *a.w.*, nr 356. Over het latere aantal monniken is niets bekend, althans voor de hier behandelde periode.

grote voorraad geld, waarover St. Salvator kon beschikken. Dit blijkt uit de talrijke tienden, die door de abdij in pand werden genomen. Men heeft daarbij de indruk dat deze abdij, meer dan de andere, over geld beschikte.

De monniken hebben er blijkbaar in de ganse periode naar gestreefd, om kernen uit te bouwen en uit te breiden, die hen door de dotatie van 1063 en de *altarias*schenking van 1085 waren toegekomen. Dit veroorzaakte het bijzonder merkwaardige verschijnsel dat de verspreiding van de grondbezittingen, de *altaria* en de tienden zeer grote overeenkomst vertoont, zoals een blik op de kaarten duidelijk maakt.

Men heeft hier wel met een bewuste politiek te doen om alle vormen van bezit te concentreren. De beweging doet zich niet enkel voor om grondbezit aan te vullen met kerkelijke goederen, maar ook omgekeerd.

De uitbatingswijze welke op de domeinen heerst is typisch voor de overgangstijd, welke juist hier behandeld wordt: de oude *villa*structuur vervalt, al was ze maar in beperkte mate aanwezig op het domein van St. Salvator. Ze ruimt de plaats voor nieuwe uitbatingsvormen, die vooral weerspiegeld zijn in de nieuwe ontginningsgebieden. De rechtstreekse uitbating op sommige *curtes*, het optreden van erfelijke meiers, waarbij de abdij genoopt is hun rechten af te kopen, alsook de nieuwe vormen van gronduitgifte, zoals deelbouw en pacht, zijn de meest kenmerkende verschijnselen.

De commerciële baten, voortkomende van de tollën, alsook de tolvrijstellingen, krijgen steeds meer belang door de vooruitgang van de handelsbedrijvigheden. De abdij zal ze trachten te verwerven nabij hogergenoemde kernen.

De voogden van St. Salvator, die erfelijk de heren van Pamele waren, hebben zeker de abdij rechten en gronden ontnomen, zoals duidelijk blijkt i.v.m. de *Wede* te Ename. Onmiskenbaar is nochtans, dat een groot deel van het abdiydomein afkomstig is uit het patrimonium van deze familie, meer bepaald de groepen Kortemark en Hellebecq. Als gevolg van deze talrijke schenkingen bestaat er ook inzake verspreiding der bezittingen van beide grondbezitters een grote overeenkomst³⁹¹. De graven van Vlaanderen, die oppervoogd waren, hielden zich weinig bezig met Ename, aan wie ze niettemin belangrijke schenkingen deden.

Welk is nu de plaats die St. Salvator inneemt in ruimte en tijd? De abdij moet gerangschikt worden onder de meer dan dertig andere welke in de zuidelijke vorstendommen der Nederlanden in de loop van de late Xe tot de vroege XIIe eeuw werden gesticht, als gevolg van de hervormingsbeweging.

Geen van deze nieuwe kloosters in Vlaanderen gelegen, hebben een groot domein kunnen opbouwen. Ze bleven steeds tweederangsabdijen, die enkel invloed konden krijgen door de persoonlijkheid van hun abt of hun monniken. Dit steekt schril af tegen de abdij van Affligem, die vlak tegen de grens van het graafschap gelegen is, in Brabant, en die een groot domein heeft weten op te bouwen, zó dat zelfs vele oude kloosters

(391) Vgl. de hierbijgevoegde kaarten, met die in Verriest, *Le viel Rentier*.

werden overtroffen. Genoemde abdij had op Ename een grote invloed, die o.a. blijkt uit de talrijke abten, die van Affligem afkomstig waren.

De St. Salvatorabdij van Ename blijkt dus niet te steken boven de andere. Ze is een typische vertegenwoordiger der nieuwe stichtingen, zowel in de opbouw als in de uitgestrektheid van het domein.